

FRØÐI

1 / 2016

21. ÁRG.

KR. 48,-

bjarnardýr í Føroyum

Toyskipið sum
strandaði í Svínøi

Áðrenn bókasavnið
– eitt rák av evropeiskari
mentanarsøgu

Sjálðsamar loppur
á føroyskum rottum

Søgur
um orð

Frøði hesaferð!

So er aftur eitt nýtt Frøði til fólkið við lættvísindaligum tilfari í bæði longum og stuttum greinum. Innihaldið er fjølbroytt og fevnir um søguligar greinar, jarðfrøðiliga gransking, djóraførði, ferðamentan og skjalagransking, umframt bókmentafrøði og málsliga orðagreining. Áhugaverdur lesnaður langu summardagarnar og ovmiðið av førningi at stinga í ferðaskjáltuna. Vónandi verður hetta eitt íkast til, at heimkoman í summarfrí hjá okkara lesandi í útleigd gerst ríkari við søguligari og mentanarligari barlast.

Rolf Guttesen finnur nógvar søgur í skjølum, sum antin ikki hava verið kend framman undan ella sum ikki hava verið sett í rættan samanhang. Hesaferð skriv- ar hann um eitt skip, sum fullfermt av toyi, strandaði í Svínoy. Nógv av lastini, mest klædnastoff og tekstil, varð bjargað og selt á uppboði. Sjáldan ella ongantíð hevur størri varunøgd verið seld á uppboði í Føroyum. Rolf Guttesen greiðir frá, hvat skip talan var um, hvat var í

lastini, hvussu uppboðssølan fór fram, og ikki minst hvør ið keypti og hvagar hesar óvanliga stóru mongdir av toyi fóru.

Uni Árting og Jens-Kjeld Jensen halda fram við greinarøðini um steinrenningar. Í hesum blaðnum snýr tað seg um blað- og plantusteinrenningar á landi og av landgrunninum. Greinin byggir á kanningar, sum eitt lið av granskarum undir leiðslu av íslendinginum Friðgeir Grímsson seinastu árin hevur gjørt til tess at lýsa nærri tað plantumeingi, ið var til staðar, tá ið Føroyar vórðu til.

Kim Simonsen lýsir upprunan til fyrsta føroyska bókasavnið. Við grundarlag í samskiptinum millum danskar- arnar H. C. Lyngbye, C. C. Rafn og føroyingin Jens Davidsen skrivur hann um megina í samskiptinum teirra mill- um árin 1817-1828. Kim Simonsen vísir á, hvussu stóran týðning útgávur av alskyns tekstum hava fyrri tjóðarmenn- ing, so at fólkið kann síggja seg sjálvt í søguni.

Birna Vár Trygvadóttir byrjaði longu á bachelor stigi at kanna evarska lítlu bjarnardýrini, sum prýða forsíðuna á Frøði hesaferð, og hon helt fram við granskingini seinni. Hon var so heppin at finna trý nýggj sløg av bjarnardýrum,

ið ongantíð vóru sædd fyrr í heiminum. Hesi trý sløgin vóru so serlig og øðrvísi, at ein nýggj slekt mátti lýsast fyri tey. Í dag bera tvey nýggj sløg navn eftir syn- unum hjá Birnu V. Trygvadóttir.

Zakaris Svabo Hansen hevur fastan teig í Frøði við søgum um orð. Í blaðn- um hesaferð skrivur hann um orðini stuttligur, stuttleiki og fittur.

Eyðfinnur Magnussen og Jens-Kjeld Jensen skriva um sjáldsamar loppur á rottum. Teir staðfesta, at tann vanda- mikla bakterian „*Leptospira interrogans*“ ikki finst í føroyskum rottum, og at bara tvey sløg av loppum og eitt slag av lús eru á føroysku rottunum. Hesir para- sittar eru tó sera sjáldsamir, tí lúsin og tað eina loppuslagið eru ongantíð fyrr funnin í Føroyum.

Vár í Ólavstovu tekur víðan sveip í eini bókmentanarligari greining av norskum skaldskapi kring tíðina tá norska grundlógina varð til, har teinar verða knýttir til Sjóvarbóndan og Orm- in langa. Høvundurin staðfestir m.a., at mál, fólkaminni, siðvenja og mentan eru týðandi umrøðuevni um hetta mundið, og hesi evni hava givið sjónlig afturljóð í norskum bókmentum og mentanarlívi síðani.

10

27

30

34

Innihald

2 FRØÐI HESAFERÐ

4 TOYSKIPIÐ SUM STRANDAÐI Í SVÍNOY Í 1804

Rolf Guttesen

10 BLAÐ- OG PLANTUSTEINRENNINGAR Í FØROYUM OG AV LANDGRUNNINUM

Uni Árting og Jens-Kjeld Jensen

14 ÁÐRENN BÓKASAVNIÐ – EITT RÁK AV EVROPEISKARI MENTANARSØGU

Kim Simonsen

21 FERÐAMENTAN Í ALTJÓÐA NETVERKI

22 BIRNA FANN NÝGGJ BJARNARDÝR Í FØROYUM

Birna V. Trygvadóttir

27 AUSTERUSEUS BALDURI OG AUSTERUSEUS ROKURI

28 SØGUR UM ORÐ

Zakaris Svabo Hansen

30 SJÁLDSAMAR LOPPUR Á FØROYSKUM ROTTUM

Eyðfinn Magnusen og Jens-Kjeld Jensen

34 NORSKAR BÓKMENTIR Í TÍÐINI KRING GRUNDLÓGINA Í 1814

Vár í Ólavstovu

40 FUGLATELJIDAGURIN GLOBAL BIG DAY

FR Ø Ð I
1 / 2016

NORÐURLENDSKT UMHVØRVISMERKI
Svanamerktur prentlutur 541 705

FØROYA FRÓÐSKAPARFELAG
GEVUR FRØÐI ÚT
© Føroya Fróðskaparfelag og høvundarnir.
Frøði er fólksligt vísindablað, sum kemur út tvær ferðir árliga.

Upplag 1.300
ISSN 1395-0045
Forsíðumynd: Marine Harvest

*Loyt er at endurgeva út Frøði, um víst verður til heimildina.
Verða heilar greinir endurgivnar, má avtala gerast.*

AVGREIÐSLA
Jarðfeingi, Brekkutún 1
Postsmoga 3059
FO-110 Tórshavn
Tlf. 357000
teldupostur: frodi@jf.fo

RITSTUÐLAR
Fróðskaparsetur Føroya
Søvn Landsins
Havstovan
Heilsufrøðiliga Starvsstovan
Jarðfeingi
Umhvørvisstovan

NÝGGIR HALDARAR
kunnu tekna seg hjá avgreiðsluni.

ELDRI ÚTGÁVUR AV FRØÐI
fáast við at venda sær til avgreiðsluna.

GREINIR TIL BLAÐIÐ
Fólksligar, vísindaligar greinir kunnu sendast ritstjórnini. Skrivlig høvundaleið- beining fæst frá avgreiðsluni.

LÝSINGAR TIL FRØÐI
Er áhugi fyrri at lýsa í blaðnum, setið tykkum tá í samband við avgreiðsluna, telefon 357000 fax 357001 teldupostur: frodi@jf.fo

LÝSINGARPRÍSUR
Heil síða: kr. 5.000,-
Hálv síða: kr. 3.000,-

RITUMBODSRÁÐIÐ
Erling Isholm, Fróðskaparsetur Føroya
Erla Olsen, Fróðskaparsetur Føroya
Anna Maria Fosaa, Søvn Landsins
Sámal Tróndur Johansen, Søvn Landsins
Björg Mikkelsen, Heilsufrøðiliga Starvsstovan
María Dam, Umhvørvisstovan
Lis Mortensen, Jarðfeingi
Eilíf Gaard, Havstovan

GRAFISK FRAMLEIÐSLA
OG PRENT: Føroyaprent

SAMSKIPARI
Helgi Jacobsen

RITSTJÓRN
Jóhannis Danielsen *ábyrgd*
María Dam
Leivur Janus Hansen
Lise Helen Ofstad
Óluva Eidesgaard

FRÓÐSKAPARFELAG FØROYA
Heimasíða: www.frodskaparfelag.fo
Limagjald: 300 krónur um árið, at gjalda á konto í Eik Banka 9181-495.171.0
SWIFT code: EIKBFOTE,
Iban-no: F056 9181 0004 9517 19
Minnist til at viðmerkja navn.

Toyskipið sum strandaði í Svínoy í 1804

Í 1804 strandaði eitt stórt skip í Svínoy. Nógv av lastini, mest klædnastoff og tekstil, varð bjargað í land og selt á uppboði. Men lítið og einki er skrivað um hesa hending. Hetta kann tykjast løgið, tí sjáldan ella ongantið hevur størri og dýrari varunøgd verið seld á uppboði í Føroyum. Ætlanin er her at siga frá hendingini, hvat skip tað var, hvat var í lastini, hvussu uppboðssølan fór fram, hvør ið keypti, og so eisini at spyrja, hvagar hesar óvanliga stóru mongdir av klædnastoffi fóru?

Rolf Gutesen
RolfG@setur.fo
Lektari í geografi

Ymsar frásagnir um hendingina

Símun Hansen¹ sigur frá, at svínoyingar vóru varir við eitt strandað skip, sum lá eysturi millum Gjár við Nýggjurð. Teir fóru út við báti at vita, hvussu skilið var. Veðrið var gott, og ein maður fór upp á skipið, men hann fann ongan livandi. Bert ein deyðan mann, sum lá í koyggjuni; hann varð seinni fòrdur í land og grivin í kirkjugarðinum. Lúkurnar vóru skalkaðar til. Men hvørki Símun Hansen ella aðrir, ið skriva um hendingina, til dømis Jakobsen (1912), Nolsøe (1963) ella Debes (2000) hava funnið fram til navnið á skipinum ella skiparanum.

Men í aðru útgávu av bókini hjá Jakob Jakobsen frá 1966, skrivar John Davidsen eitt ískoyti, sum kallast „Viðbøtingar og rættleiðingar.“ Hetta lítila ískoyti stendur væl goymt aftast í bókini. Her vísir Davidsen á, hvussu skipið æt, og tað er fyrstu ferð, at hetta kemur upp á prent. Hesar upplýsingar hevur hann úr dagbókini hjá Claus Lund², sum er í varðveitslu á Landsbókasavninum.

Davidsen endurgevur hesar reglur úr dagbókini fyri 1804:

„Januar. Indstrandede paa Svinøe et Svensk Skib, uden Mandskab, af Papirerne saaes det at være fra Sundsval i Medelpad, bestemt til Holsten eller deromkring, sidst kommet fra Hull i England, ladet med Tøyer, Skibets Navn Venus, Capt.: Drysselius.“

Annars eru fleiri skjøl á Landsskjalasavninum, sum geva somu upplýsingar, eitt nú Auktionsprotokollin, har alt er skrivað upp.

Góðsið verður bjargað í land

Sámal Michael Matras, kallaður Sámikal, sýslumaður í Norðoyum, var hjá og skipaði fyri, tá bjargingin fór fram. Hann skrivaði øll nøvnini upp, hvørjir, ið luttóku og hvussu nógvar dagar teir stríddust³. Listarnir hjá Matras vísa, at 27 mans úr Svínoy og 19 úr Fugloy stríddust 6 dagar við at fáa góðsið uppá land. Harafrat lógu teir 2 dagar hjá vrakinum, men sluppu ikki upp vegna veður.

At enda bleiv „Venus“ smildrað í brimunum. Samantalt brúktu teir 274 mann-dagar uppá hetta arbeiði. Tað góðsið, sum hevði fingið vatnskaða,

var vaskað og turkað av svínoyingum, og teir fingi løn fyri hetta arbeiði.

Allir lutir vóru skrásettir og fingi nummar og vóru lagdir í kirkjuna til auktióin fór fram. Fyri „ómakin“ hevur Fútin goldið kirkjuni 62 Rdl.

Bólkar av góðsi úr lastini, nevnt sum í protokollini

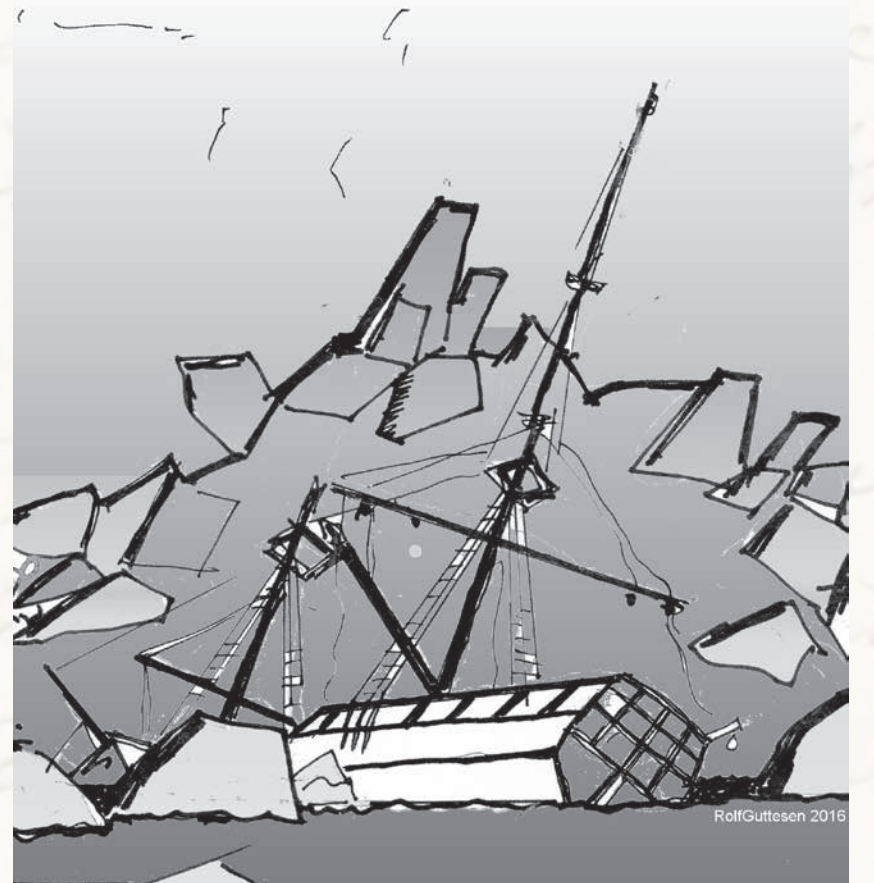
Navn	Søluvirði í Skilling	Lutir	% av virði
Brogede Cattuner	310.695	1029	26,5
Hvid Cattun	39.492	364	3,4
Duffel	151.280	138	12,9
Manchester	374.712	1519	32,0
Stribet Nankin	19.577	122	1,7
Sukkerdun	78.635	260	6,7
Rask	10.735	26	0,9
Frakketøj	21.462	23	1,8
Stolebetræk	9.225	108	0,8
Vovið stoff o.l.	1.015.813	3589	86,6
Annað tekstil	61.884	1421	5,3
Leður, brettir	56.243	276	4,8
Jarnvarur	2.623	49	0,2
Tilsamans	1.136.563	5335	96,9
Annað	40.691	-	3,1
Umroknað til Skilling	1.177.254	-	100%
Umroknað til Rigs-daler	12.2263-1-0		100%

Hvat var í lastini?

Sum talvan vísir, so vóru meira enn 5000 lutir bjargaðir á land, og tað kann ætlast, at nakað er farið fyri skeyti í briminum, tá skipið knústist. Av tí bjargaða var mest av ymsum vovnum stoffi, sum var gott 86% av virðinum, sum kom inn á auktiónum.

Cattun. Slætt vovið tætt bummulsstoff. Tað hvíta er, sum navnið sigur, ólitað, men tað fanst eisini sum prentað ella trykt í farvaðum mynstrum. Cattun kemur av *Cotton* (bummull), nevnist eisini á eingilskum: *Calico* ella *Calicut*; á fronskum *Indienne*; á føroyskum: *Kattún*

Duffel. Er uppkallað eftir belgiska býnum við

hesum navni. Hetta er eitt tjúkt vovið ullint stoff, brúkt til yvirklæðir og militeruniformar. Frakkar við navninum Duffelcoat (á føroyskum knarvakot) vóru modernaðir í 1950' og 60'unum.

Manchester er floyal, ofta ríput. Á donskum *Jern-banefløjel*; á eingilskum: *Corduroy* ella *Rib Velvet*.

Nankin, *Nanking* ella *Nankeen*. Tætt gulligt bumullsstoff uppkallað eftir kinesiska býnum Nanjing, fyrr Nanking.

Sukkerdun. Hetta er eitt bleytt ella mjúkt, fínt bummulsstoff úr Eysturindia; á eingilskum: *Succatoon*

Rask Eitt tunt vovið ullint stoff, kambgarn. Navn eftir býnum Arras í Norðurfrankaríki; á eingilskum *Arras*

Óvist er, hvat eindin er, hvussu nógvar alin ella metrar eru í einum stykki. Vanligt er, at tekstil kemur frá fabrikkini í boltum, sum eru rullur av stoffi. Men hvussu nógvir metrar ella yards eru á hvørjum bolti er ógviliga ymiskt. Breiddin kann

Mynd 1. Skipið Venus frá Sundsval í Svøríki við Dryselius skipara strandaði í illveðri í Nýggjurð undir Eysturhøvda í Svínoy tann 14. februar 1804. (Ein kelda sigur, at tað var í januar)

vera millum 36 og 72 tummar; longdin millum 8 og 30 yards.

Men sjálvt um vit, sum eina roynd, bara taka ein bolt uppá 10 yards, so hava verið seldir á auktionini av farvaðum kattún (1029x10x0,914) metrar, ella 9405 metrar ella næstan 10 kilometrar. Tað er so nógv, at man má loyva sær at ivast, um tað kann vera rætt?

Brævið frá Lars Antonsen, sum verður viðgjørt seinni, nevnið, at hann hevur keypt 8 stykkir av Manchester-stoffi, sum eru 204 alin. Hvørt stykki hevur so verið 25½ alin. Um hvørt stykki hevur hesa longd, so verður samlaða longdin á Manchest-er-stoffi (1519x25½) alin = 38.734 alin. Men eg ivist enn?

Auktionir ella uppbøðssølur

Fútin skipaði fyri, at íalt 6 auktionir (uppbøðssølur) vórðu hildnar, har alt tað bjargaða góðsið varð selt til hægstbjóðandi. Alt hetta varð nágreiniliga ført inn í Auktiónsprotokollina⁴, sum er varðveitt á Landsskjalasavninum í Havn. Sølurnar vóru lýstar við proklama um alt landið, og nógv fólk hava verið á staðnum til hesar auktionir. Tann fyrsta var í Svínoy, har 800 nummur blivu seld fyri 3019 Rdl. Hinar vórðu hildnar í Havn.

Tilsamans keyptu meira enn 400 ymisk fólk. Tá tað samlaða úrslitið skal gerast upp, so ber ikki til at umtala hvønn einkulta keypara. Tí havi eg valt at taka 10 teir ídnastu keyparnar, sum eru nevndir í hjástandandi yvirliti.

10 persónar, sum keyptu mest av góðsinum frá Svínoyarskipinum						Av samlaða	
Navn	Rdl	Nr	Lutir	Rdl/Nr	R/L	%	
1 Handelsforvalter Egtved	1472	188	608	7,8	2,4	12,0	
2 Captain Løbner	944	142	526	6,6	1,8	7,7	
3 Sorenskriver Olsen	868	144	420	6,0	2,1	7,1	
4 Landf. Hammershaimb	696	89	211	7,8	3,3	5,7	
5 Captain Hansen	527	64	231	8,2	2,3	4,3	
6 Hr. Begtrup, præst	350	78	154	4,5	2,3	2,9	
7 Captain Poul Nolsøe	303	65	273	4,7	1,1	2,5	
8 Lagmand Lund	303	25	97	12,1	3,1	2,5	
9 Mads Winther, Handelen	283	19	87	14,9	3,3	2,3	
10 Hr. Schrøter, præst	276	22	61	12,5	4,5	2,3	
Styttingar: Rdl – Rigsdaler; Nr. – Nummar; Lutir – í hvørjum nummari vóru oftast fleiri lutir; Rdl/Nr – prísur í Rigsdaler fyri hvørt nummar; Rdl/L – Prísur fyri hvønn lut							

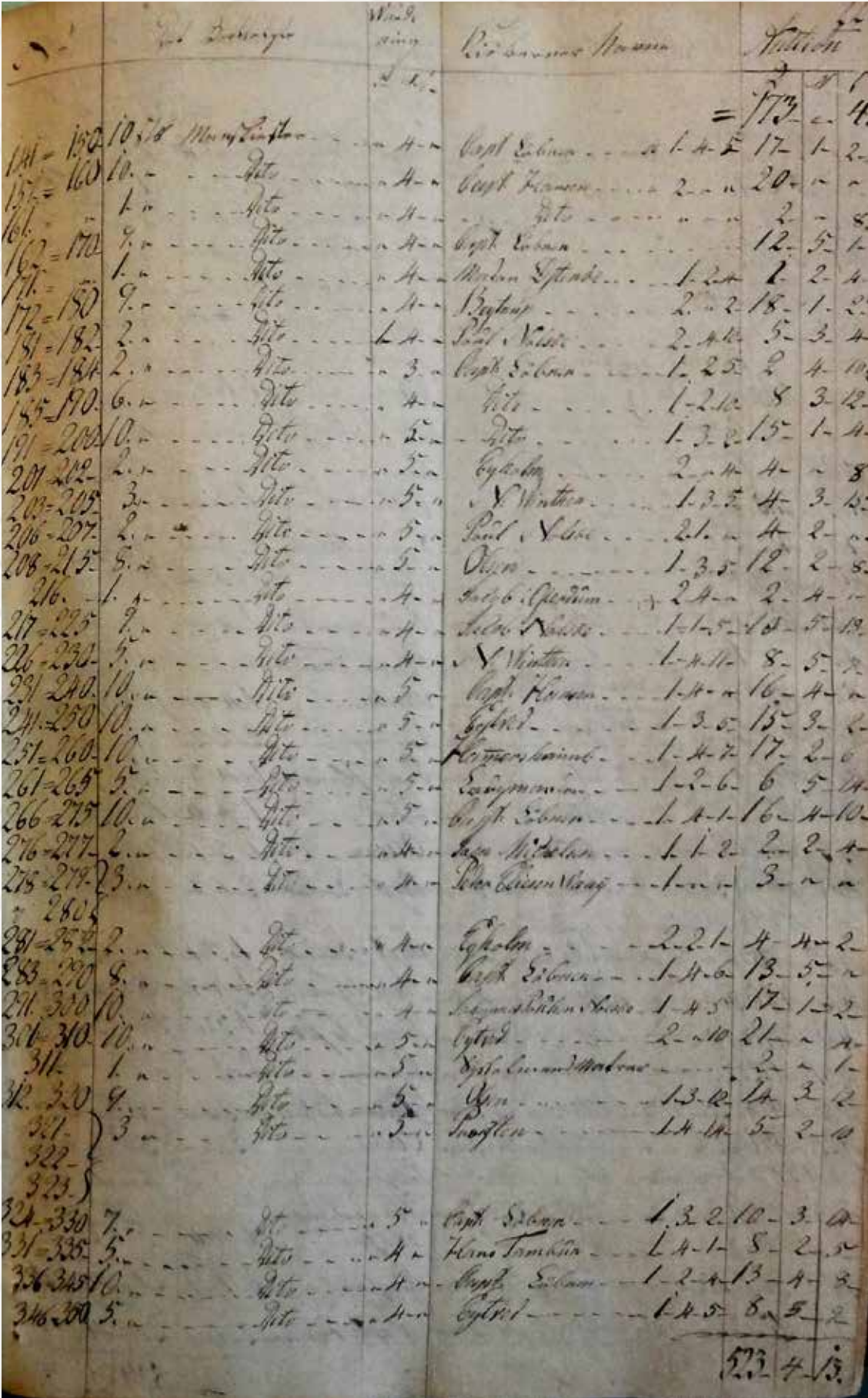
Hvagar fóru hesar ovurstóru nøgdir av klædnastoffi?

Ikki óvæntað eru tað embætismenn, prestar og harafrat tveir privatmenn, í hesum føri Captain Hansen (Skipar Hansen) og Captain Poul Nolsøe (Nólsoyar-Páll), sum keypa mest. Men tað kann ikki bert vera til egið brúk, til tess eru nøgdirnar alt ov stórar. Spurninginum, hvagar alt hetta klædnastoffið so fór, skal eg royna at svara, men svarið verður ikki fullfíggið.

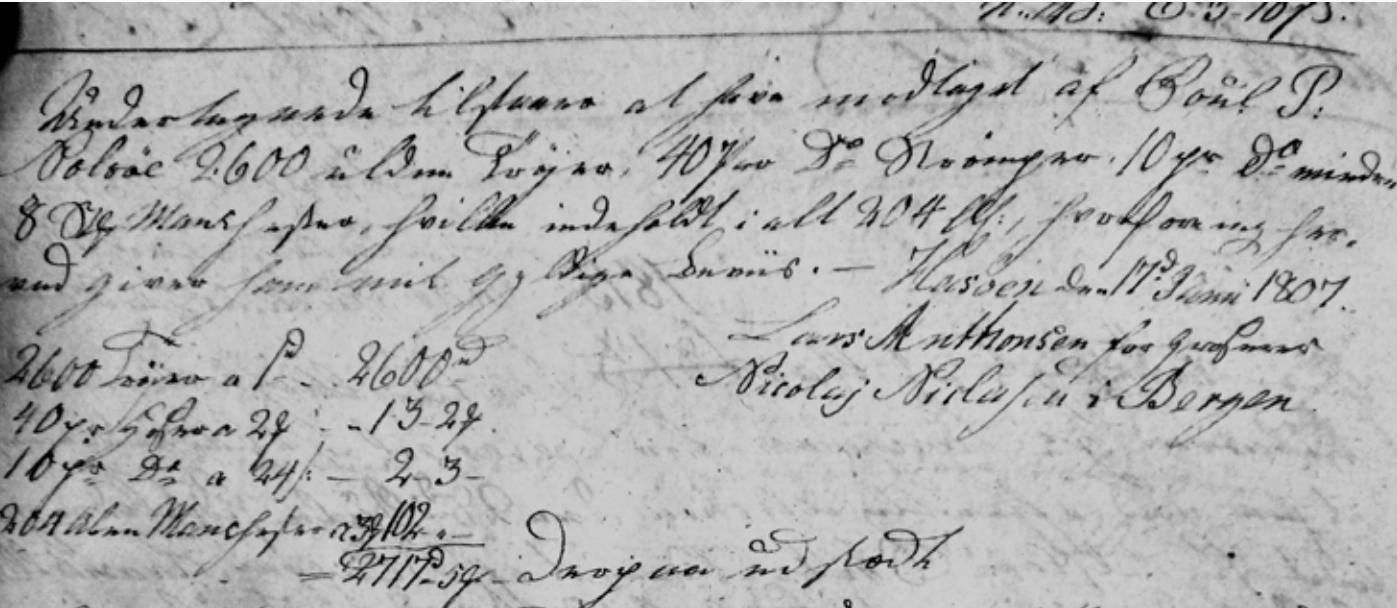
Tey nógvu, sum ikki eru nevnd í talvuni oman-fyri, hava helst keypt eftir førimuni til egið brúk. Eitt nú, bara sum dømi, keypti Elias Eidensen úr Syðrugøtu eitt stykki av hvítum kattún fyri 5 Mark 6 Skilling, og einki meir. Johan Hansen av Blankaskála keypti tvær skjúrtur fyri 2 Mark; Soldat No. 30 keypti eitt stykki av sukurdún fyri 5 Mark 2 Skilling. Ein kvinna var millum keyparnar, tað var Madame Østerøe. Hetta kann bara vera prestafrúan í Ónagerði á Viðareiði.

Smáhandil ella loynihandil?

Tá í tíðini fanst nakað av smáhandli innanoyggja, sum ikki var „loynihandil“ og tí ikki ólógligur. Í Forordning (1790)⁵ kemur hetta fyri í einum hjá-setningi í §7 stk 17: „*Befindes nogen, være sig Indbyggerne i deres indbyrdes Handel, eller ...*“ (restin er um snýt við mál og vekt). Vit síggja her, at landsins íbúgvar kundu hava „indbyrdes Handel“, og tað var fult lógligt. Helst hevði man bæði tusk-handil ella vørubýti, og so vanligan handil við

Mynd 2. Síða úr „Auctionsprotokol.“ Manchesterstoff verður boðið upp. Ovast sæst, at Capt. Løbner hevur keypt 10 stykkir (nr. 141-150) av hesum. Tað var mett til 4 Merkur pr. stk. Løbner keypti alt hetta fyri 17 Rdl 1 Mørk 2 Skilling, ella – sum stendur beint frammanfyri – fyri stykkið 1 Rdl 4 M og 5 Skilling. Ella væl hægri enn metingarprísin. Aðrir keyparar, sum eru nevndir omaneftni, eru Captain Hansen (Skipar H.), Madam Østerøe, Begtrup, Poul Nolsøe (Nólsoyar-Páll) og fleiri.

Mynd 3. Síða úr „Notarialprotolol“ Notatið staðfestir, at Poul Nolsøe hefur verið inni í Hasøen (Havsøya) við Arendal og selt Lars Andersen, sum umboðaði Grosserer Nicolaj Nicolajsen í Bergen, bæði troyggjur, hosur og Manchesterstoff, ið ikki var upplýst um við klareringina undan fráferð úr Føroyum.

pengum sum gjaldmiðli. Tað var „uttanlandshandil-in“ hjá kongliga handlinum, sum var monopol. Tað, sum landsins íbúgvar annars høvdu framleitt ella keypt á lógligan hátt, eitt nú á uppboðssølum sum hesari við góðsi av einum strandaðum vraki, tað kundi frítt og lógliga seljast víðari.

Men nakað varð smuglað av landinum

Her er ikki uppgávan at viðgera alla sigling hjá Poul Nolsøe og møguliga smugling, men bert at fylgja einum spori, sum kann siga nakað um, hvagar góðs av Svínoyarskipinum fór.

Claus Lund skrivaði í dagókini: „*Den 30 Mai sejlede efter Beretning Poul Nolsøe fra Norderøer til Norge eller Danmark, uvist.*“ Hann kom aftur úr Keypmannahavn tann 4. Oktober 1807. Fráferðin úr Føroyum við Royndini var ikki soleiðis, sum vanliga kravdist, tá skip skuldu fara av landinum, og skipspappír og last skuldu góðkennast. Vanliga kravdist, at skip komu á Havnina at klarerast. Men Royndin var farin norð á Vág. Haðani vendi Poul Nolsøe sær til Fútan og segði frá, at teir nú ætlaðu sær til Danmarkar. Nolsøe (1963:126) skrivar um hendingina:

„*Hann bað Fútan avgreiða „Royndina“ av Vági, og skeyt upp, at kannað var eftir, áðrenn teir sigldu, at teir fluttu út ikki annað, enn loyvt var teimum. Fútin játtaði hesum. Og tá ið „Royndin“ var siglingarklár á morgni 31. mai, fóru Jógvan Jacobsen í Gerðum og Jógvan Danielsen eftir fútans ábeitan umborð at kanna aftir, og upplýsa teir, at har var einki innanborða uttan skipsvistir, 9 lestir av koli og 144 troyggjur.*“ Men okkurt er gjort á leiðini. Poul Nolsøe er ikki

farin beina leið til Keypmannahavnar. Hann legði at í Hasøen í Norra (Havsøya) nær Arendal.

Í Notarialprotokollini hjá sorinskrivaranum finna vit hetta notat⁶.

„*Undertegnede tilstaar at have modtaget af Poul P. Nolsøe 2600 uldne Trøjer, 40 Par do Strømper, 10 Par do mindre, 8 Stk Manchester, hvilke indeholdt i alt 204 Al. Her for ieg her ved giver ham mit gyldige Beviis. Hasøen den 17. Juni 1807.*
Lars Antonsen for Grosserer Nicolaj Nicolajsen i Bergen.“

Hetta verður útgreinað og príssett soleiðis í skjal-inum:		
2600 Trøyer á 1 Rdl	2600 Rdl	
40 pr Hoser á 2 Mk	13 Rdl 2 Mk	
10 pr Hoser 24 Skl	2 Rdl 3 Mk	
204 alen Manchester á 3 Mk	102 Rdl	
Tilsamans	2717 Rdl 5 Mk	

Styttingar í yvirlitinum:

Al = Alen; **Rdl** = Rigsdaler; **Mk** = Mark;

Skl = Skillings; **pr** = Par; **1 Rdl = 6 Mk = 96 Skl.**

Citeraða skjalið úr Notarialprotokollini vísir, at okkurt er skeivt. Debes, s. 74, nevnr eisini hesa hending. „*Hvussu hann hevur kunnað havt hesar*

vorum umborð, hóast skipið var eftirhugt, ella hann er komin aftur til lands eftir teimum, er ógjørligt at siga.“ Debes nevnr einki um ólógligan handil. Hann undrast á, hvussu varurnar eru komnar um-borð. Ikki at tær eru komnar umborð. Men smug-ling man vera rætta orðið. Hetta er so, fyribils í hvussu er, tað einasta skjalprógvaða vit hava um, hvagar klædnastoffið úr toyskipinum „Venus“ fór.

Fór nakað sum sendingsgóðs?

Ein annar møguleiki er, at fólk, sum keyptu í stórum á auktionunum, hava sent nakað av land-inum sum sendingsgóðs. Hetta sendingsgóðs var góðs, sum fólk fult lógliga sendu av landinum við skipunum hjá kongliga handlinum (*sí Guttesen 2014*). Men í listunum yvir sendingsgóðs er einki Manchester ella kattún at finna. Helst tí, at tað ikki hevur loyst seg.

Triði møguleikin er so, at fólk, sum høvdu handilstalent, hava hava keypt troyggjur inn í stór-um í býti við Manchester ella kattún. Poul Nolsøe kann hava brúkt henda framferðarhátt til at samla tær 2600 troyggjurnar, sum hann avreiddi í Norra. Longu í 1805, árið eftir strandingina, verða nógvar troyggjur sendar sum sendingsgóðs (Guttesen 2014). Hesir senda mest: Pastor Leerbech 410, Bødker Kielnæs 322, Hans Debes 200, Soren-skriver Olsen 200, Pastor Begtrup 400. Komandi árin veksur talið av sendum troyggjum. Men hesin møguleikin eigur at kannast gjøllari, áðrenn nøkur føst niðurstøða kann gerast.

Endurgjaldskrøvini og ein sak uttan enda

Tá boð komu til Keypmannahavnar um, at „Venus“ var forlist í Føroyum, kunngjördi stiftamtmaðurin Hauch eitt proklama, eina innkalling, so krøv uppá endurgjald frá eigarum av góðsi í skipinum kundu verða send inn áðrenn ávísar tíðarfreist. Krøvini skuldu dokumenterast við faktura og conossement-um.

Men strævið gekk í Føroyum hjá sorinskrivaran-um Olsen at fáa roknskapin avsluttaðan. Ein á conto upphædd uppá 5.700 Rdl kom umvegis Handilin til stiftamtmannin í december 1805, men hetta var minni enn helvtin av samlaðu upphædd-ini. Olsen varð innkallaður til forlíkskommissiónina

í Havn fyri at fáa skil á ólagið, men einki kom burturúr.

Tí kom hetta alvorliga uppskotið fram: at Olsen skuldi áleggjast dagbøtur, „mulcter“ sum straff, til hann fekk skil á sínar uppgávur. Men tað eydnaðist helst ongantið. Sorinskrivarin Laurits Olsen varð í 1810 koyrdur frá sum sorinskrivari. Men so seint sum í 1816 eru brøv⁷, sum vísa, at sakin ikki enn er avsluttað.

Endi og niðurstøða

Greinin hevur klárlagt nøkur ting um hesa strand-ing. Navn á skipi og skipara, hvat var í lastini, og hvør keypti. Men stóri spurningurin – hvagar hesar stóru nøgdir av klædnastoffi fóru – er enn ein gáta. Nakað varð brúkt til gerandisklæðir og fest, nakað smuglað av landinum, nakað er helst býtt um við troyggjur og farið sum sendingsgóðs. Men hesin spurningur kann ikki avgreiðast endaliga í hesum umfari.

KELDUR:

- Debes, H.J. (2000): Føroya Søga Bd. 3. Føroya Skúlabókgrunnur. Tórshavn
- Guttesen, R. (2014): Sendingsgods fra Færøerne 1805-1855. Fróðskaparrit vol. 61.
- Hansen, J.S. (1966): Havið og Vit. 2. partur. Minniligir dagar. Egið Forlag. Klaksvík
- Jakobsen, J. (1912/1966): Poul Nolsøe, Lívssøga og irkingar. H.N. Jacobsens Bókhandil. Tórshavn
- Nolsøe, P.J. (1963): Føroya Siglingarsøga, 1000-1856. Egið Forlag. Tórshavn

ÓPRENTAÐAR

KELDUR:

- FLB-1: Dagbók hjá Claus Lund.Handrit G. Føroya Landsbókasavn. Tórshavn
- LSS-1: Norðoya Sýsla: Ymist. Vrakroknskapur. Landsskjalasavnið. Tórshavn
- LSS-2. Sorinskrivarin: Auctionsprotokol 1798-1808 (HG 1 0090 4/1). Landsskjalasavnið. Tórshavn
- LSS-3. Sorinskrivarin: Notarialprotokol 1784-1832. (HG 1 095 02/3). Landsskjalasavnið. Tórshavn
- LSS-4: Amtsarkivið: Færø Amts Protokol for 1790-1816. Landsskjalasavnið. Tórshavn
- Forordning om en nye Interims Indretning med Handelen paa Færøerne for 5 Aar. Frederiksberg Slot 13. August 1790. <History.fo/Lógir>

Notur:

- Hansen (1966:46-47)
- FLB-1,
- LSS-1
- LSS-2
- Forordning 1790
- LSS-3, p. 52
- LSS-4:281

GREINARØÐ Í 6 PØRTUM: STEINRENNINGAR OG AÐRIR DÝRGRIPIR AV LANDGRUNNINUM

Blað- og plantu- steinrenningar í Føroyum og av landgrunninum

Uni Ártung
ua@jf.fo
jarðfrøðingur á Jarðfeingi og
adjunktur í jarðfrøði á
Fróðskaparsetur Føroya

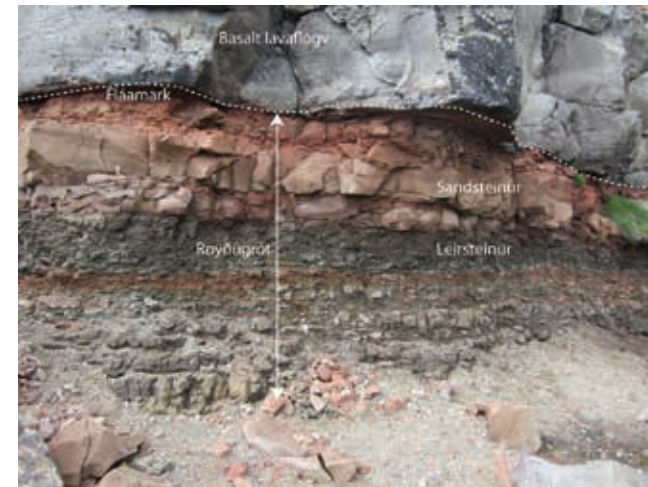
Jens-Kjeld Jensen
nolsoy@gmail.com
sjálvlærdur náttúru-
serfrøðingur, Náttúrugripa-
savnið/Søvn Landsins og
heiðursdaktari á Fróðskapar-
setur Føroya

Eins og í seinasta parti (3, *Frøði* 2/2015) seta vit sjóneykuna á forna vøksturin, ið er varðveittur í føroysku fláarøðini. Seinast hugdu vit at avritum av viðarbulum í sjálvum basaltlavafláunum, og hesa ferð hyggja vit nærri at steinrenningum av bløðum og øðrum í royðugrýtinum á landi og av landgrunninum.

Tá ið livandi verur, bæði djór og plantur, doyggja, fúna tær aloftast nærum alt fyri eitt. Men onkuntíð eru umstøðurnar júst tær røttu til at varðveita verurnar sum steinrenningar. Tá ið vit tosa um steinrenningar, kann hetta takast rættiliga bókstavligt, tí talan er um nakað, sum er runnið í stein. Evnafrøðiligir máttir skifta nærum allar partar av tí deyðu veruni út við steinsløg, og soleiðis verður ein steinrenning til.

Vit vita, at føroyska jarðfrøðisøgan varð stýrd av ógvisligum máttum, knýttum at áhaldandi gosvirksemi. Eldgos eftir eldgos bygdu nýtt land av lavafláum, men hesar lavafláir vórðu seinni máaðar niður, tilfarið varð flutt og legdist síðan í áir og smá vøtn, og fláirnar síggjast nógvastaðni nú á døgum sum royðugrýtislindir (sí mynd 1 og 2).

Eisini plantuvøxtur mennist í hesum hardliga umhvørvinum, ikki bert tá ið vit hyggja at prestfjalsfylkinum (fyrr: kolalindin), men vit síggja eisini plantusteinarrenningar, avrit av viðarbulum og øðrum í nærum allari fláarøðini. Hetta umhvørvið var sera orkufult, og tískil verða livandi og viðbreknar verur

Mynd 1. Royðugrýtislind við Gróturð á Sandoyinni. Her síggjast skiftandi reyð og grønlig lög av fínum sandsteini og leirsteini. Plantusteinarrenningar kunnu vera á tilfíkkum stað, har sandur og leirur verða avsett í skiftandi dýpi í skiftandi umhvørvi.

Mynd 2. Her sæst nærmynd av legugýtinum úti í Mykinesi. Her er bæði ljósar sand/leirsteinur, og eitt sokallað koleygað nakað omanfyri har hondin peikar. Hetta er vanligt at síggja í teimum ovastu royðugrýtislindunum í beinivørðsfylkinum (fyrr, niðastu fláir).

Mynd 3. Plantusteinarrenning í reydligum legugrýti. Her sæst steinrenning sum eitt gulligt lag við nakað av tunnum kolfilmi eisini.

Mynd 4. Plantusteinarrenningar í royðugrót. Hesar steinrenningar hevur Dánial Jespersen funnið á Eystnesi.

ikki so væl varðveittar her. Í Føroyum bíða vit framvegis eftir at finna ta fyrstu djórasteinarrenningina.

Heitari og flatari fyrr

Fleiri ymiskar fysisakar og evnafrøðiligar tilgongdir skula til fyri at mynda steinrenningar. Í høvudsheitum kunna vit siga, at tað týðningarmesta er, at

veran ella plantan kemur undir heilt so skjótt, sum til ber. Um hetta ikki hendir, eru líkindini fyri, at aðrar livandi verur og bakteriur niðurbróta sjálv teir mótstøðuførastu partarnar av veruni beinan vegin.

Men hugsa vit um fysisku karmarnar ella náttúr-una og lendið, tá ið Føroyar vórðu til fyri uml.

Mynd 5. Avrit av einari grein í royðugróti. Hesa steinrenning hevur Dánial Jespersen funnið í Gróturð heima á Sandi. Steinrenningin sæst sum ein tunnur kolfilmur varveittur í reydligum legugrýti. Hetta er vanligasti háttur, ið plantusteinrenningar verða varðveittar í Føroyum.

Mynd 6. Her sæst ein heldur sjáldsom plantusteinrenning (her merkt við hvítari striku) frá leirgrýtinum úti í Mykinesi. Her er talan um eitt avrit av einum ginkgo-blæði. Myndina hevur Bartal Højgaard tikið.

Mynd 8. Aksel á Botni eigur hesa steinrenning, ið er komin av Fugloyarbanka. Her síggjast avrit av bløðum og smærri greinum í reydligum legugrýti.

60-55 milliónum árum síðan, so var umhvørvið rættiliga nógv øðrvísi enn tað, ið vit kenna nú á døgum. Frá kanninum vita vit eitt nú, at tað var munandi heitari, ikki bara um okkara leiðir, men á jørðini sum heild. Hyggja vit samstundis at fornum landsløgum (en. Paleogeography), ið eisini verða varðveitt í fláarøðini, síggja vit, at lendið hevur verið rímiliga slætt, eingi høg fjøll og eingir djúpir dalar eru at hóma. Tískil kunna vit ímynda okkum stórar fríar fløtur við skiftandi áarskipanum og smærri vøtnum.

Mynd 7. Her síggjast jarðfrøðingar leita eftir plantusteinrenningum úti í Mykinesi. Hetta arbeiðið er partur av granskingarverkætlanini hjá Friðgeir Grímsson. Myndina hevur Bartal Højgaard tikið.

Stórur partur av royðugrótinum og sand- ella leirgrýtinum, ið vit finna sum partar av fláarøðini, sæst at verða botnsettur í vatni. Tá ið tilfar verður botnsett í vatni, sæst, at tess meira rørsla ella orka er í vatninum, tess størri eru einstøku bitlarnir. Sostatt kann sigast, at leirsteinur, ið er samansettur av finari grótbítlum enn sandsteinur, verður botnsettur í einum róligari umhvørvi enn sandsteinurin, og tískil verða djóra- og plantulutir betur varðveittir í leirsteini.

Steinrenningar í royðugrýtinum

Vanligt er at finna plantusteinrenningar í tí reydliga sandsteininum (mynd 3-5), ið vit dagliga nevna sandsteininum (mynd 3-5), ið vit dagliga nevna royðugrót. Her síggjast ofta leivdir av bløðum, greinum og heilum trøum, sum greitt varð nærri frá í seinasta parti av greinarøðini. Tað kann tó vera torført at finna hesar steinrenningarnar, men tá ið tú fyrst hevur fingið eyga á tær, gerast tær lættari at finna.

Oftast eru tað beinagrindir, skeljar og aðrir mótstøðuførir partar av djórum og plantum, ið verða varðveitt. Stundum kunnu tó eisini bleytir vevnaðir og plantur og bløð rennast í stein (sí mynd 6 og 8). Tá ið eitt blað skal varðveitast sum steinrenning, sæst tað oftast sum ein tunn hinna av koli, og stundum sæst bert eitt avrit av blaðnum.

Leirgrýti – bløð í Mykinesi

Seinastu árinu hevur eitt lið av granskarum undir leiðslu av íslendinginum Friðgeir Grímsson leitað

eftir steinrenningum í Føroyum (sí myndir 6 og 7). Rannsóknin varð gjørd til tess at lýsa nærri ta plantufloru, ið var til staðar, tá ið Føroyar vórðu til. Sama arbeiðið verður eisini gjørt í Grønlandi, Íslandi og aðrastaðni fyri at kanna, hvussu veðurlagsbeltini og plantusløgini breiddust fyri uml. 60-55 milliónum árum síðan.

Í føroysku fláaskipanini eru sum áður nevnt framvegis bara leivdir av trøum og plantum funnar. Men í 2014 funnu granskarar, saman við undirritaða (Una Ártung), tær fyrstu sonevndu sporsteinrenningarnar í eini royðugrýtisland nærhendis Eiði. Ein sporsteinrenning (en. trace fossil) er ein farvegur eftir livandi veru. Hetta fyrbrigdi verður nærri lýst í eini av komandi greinum.

Steinrenningar av landgrunninum

Jarðfrøðin á landgrunninum er ikki eins væl kannað sum jarðfrøðin á landi. Men nógvur kanningar hava tó verið gjørdar seinastu árinu. Millum annað eru umfatandi rannsóknir gjørdar við at grabba grót av botninum ymsa staðni á landgrunninum. Regin Waagstein (GEUS) hevur fyri tað mesta staðið fyri hesum kanninum, og hetta arbeiðið var eisini partur av ph.d.-ritgerð hansara um landgrunsverkætlanina (§76).

Í hesi greinini vísa vit tó ikki grót frá hesum kanninum, men frá privatfólki, ið hava fingið áhugaverdar lutir til lands frá fiskiførum. Myndirnar 8 og 9 vísa hesar lutir. Sum sæst, so eru bæði leivdir av plantum (bløð og greinar) og steinrunnir viðar-

bular funnin á landgrunninum. Hesir viðarbular eru nakað øðrvísi enn avritini, ið umrødd eru í seinasta parti av greinarøðini, fyrst og fremst tí at her hevur ein evnafrøðilig tilgongd verið, har sjálvur viðurin er útskiftur við steinslag (mineral).

Í eini av komandi greinum fara vit aftur at hyggja nærri at ymiskum grótsløgum av landgrunninum.

Mynd 9. Steinrunnin viðarbulur ið er komin í trolíð á einum Cubatrolara. Sigrun Joensen eigur steinrenningina.

Áðrenn bókasavnið

Lyngbye, Rafn og Davidsen 1818-1828:

Eitt rák av evropeiskari mentanarsøgu

Kim Simonsen

Ph.d. og mag.art Post.doc við Amsterdam Universitet á sentrinum SPIN (Study Platform on Interlocking Nationalisms)

Ofta undirmeta vit tann týdning, ið bókasøvn hava havt fyri at leggja lunnar undir eina tjóð. Vitastovnar sum bókasøvn gjørdust partar av eini stórari og umfatandi tjóðskaparligari tilgongd, ið strekkir seg langt út um landoddar okkara. Føroya Landsbókasavn ella Færøe Amts offentlige Bibliothek varð stovnað í 1828, tá ið Fríðrikur VI kongur góðtók og staðfesti reglugerðina fyri bókasavnið. Triggir høvuðspersónar lögdu nógv fyri at stovna bókasavnið í Havn. Teir vóru danskarin Carl Christian Rafn, professari og útgevandi, føroyingurin Jens Davidsen, amtsskrivari og seinni bókavørður á amtsbókasavninum, og Christian Ludvig Tillisch, amtmaður. Greinin varpar nýtt ljós á hetta tíðarbilið og serliga tíðina, áðrenn Bókasavnið varð stovnað í 1828. Vit fáa dømir um, hvussu eitt rák av evropeiskum hugsanum fekk avgerandi týdning fyri Føroyar.

Lyngbye, Davidsen og Rafn

Søgan verður søgd gjøgnum teir triggjar Hans Christian Lyngbye (1782-1837), Jens Davidsen (1803-1878) og Carl Christian Rafn (1795-1864). Søgan lýsir ta megina, ið er í netverkum – í hesum føri samskiptið við brøvum og tí, sum teir triggir lögdu eftir seg innan føroyska mentan frá 1817-1828. Søgan fortelur eisini, hvussu teir megnaðu at skipa fyri einari evropeiskari samleikahjálp, ið skapti ein nútíðar stovn – eitt bókasavn.

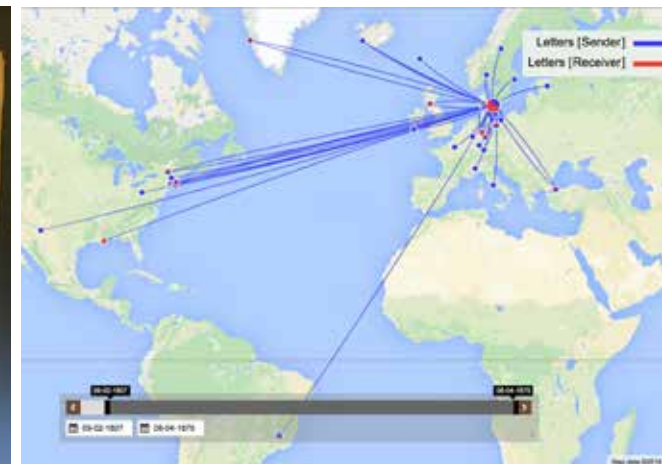
Náttúrusøga og mentan

Í seinnu helvt av 18. øld og í byrjanini av 19. øld komu óvanliga nógv ferðandi úr Onglandi, Fraklandi, Týsklandi og Norðurlondum til londini í Norðuratlantshavi. Hesi ferðandi skipaðu fyri náttúrufrøðiligum innsavningum, men tey høvdu eisini áhuga fyri mentan og gomlum bókmentum, sum gjørdust týðandi partar av romantiska rákinum í Evropa. Nógv, sum fóru til Grønlands, Íslands ella til Noregs, komu eisini framvið.

Vísindi og antikvariski áhugin fyri fortíðini, fólkalívsfrøði og útgáva av gomlum bókmentum skaptu eina nýggja fatan av fólki og mentan í Norðurlondum. Rannsóknarferðir vórðu gjørdar av kendum vísindafólki og mentafólki, men ofta vóru tað somu fólk, ið høvdu áhuga fyri bæði

1a. Nógv samskipti var millum teir, sum í 1828 tóku stig til at stovna fyrsta føroyska bókasavnið. Útgávur av alskyns tekstum eru avgerandi fyri tjóðarmenning, soleiðis at fólk ið kann síggja seg sjálvt í søgu og søgn, í bókmentum og sangi, í vísu, ævintýrum og kvæðum, men eisini í ferðafrásagnum frá fremmandum. Kollasja: Kim Simonsen

1b. Ein visualisering av parti av brævasamskiptinum hjá Carl Christian Rafn.

vísindi og mentan. Mangan fóru vísindafólk á rannsóknarferð í ferðalagi við mentafólki og málurum. Í hesum viðfangi er tað serliga áhugavert at hyggja at tí, sum dettur niðurmillum í okkara tíð. Hugsu vit eitt nú um botanikaran Lyngbye, so vilja plantufrøðingar kanna, hvat hann skrivaði um plantur og tara, meðan tey sum granska skaldskap á manna munni, eru áhugað í tí, sum hann skrivaði um brúðarsíðir, føroyskan dans og kvæðir. Søgufrøðingurin í vitanarsøgu og mentanarsøgu og vísindasøgufrøðingar mugu skruva tíðina aftur, tí granskingin í dag er so nógv sergreinamerktari, enn hon var tá á døgum.

Skulu vit spyrja, hvussu fólk í útnorðri mæta umheiminum og teimum ferðandi, og hvussu hesi økini vórðu nútíðargjørd, so mugu vit eisini hugsa um, hvat bæði tey ferðandi og føroyingar vistu um heimin. Eisini eiga vit at spyrja, hvat kom burtur úr hesi mentanarstevnu og hvønn týdning tey ferðandi høvdu fyri evropeisku samleikamenningina, fyri romantisku fólkaímyndina ella fyri náttúru- og vísindagreinum sum heild.

Hans Christian Lyngbye

9. juni 1817 kom danski gudfrøðingurin, plantufrøðingurin og antikvariskt áhugaði Hans Christian Lyngbye á land í Føroyum. Ørindini vóru at savna

tara og at kanna taravøkstur sum heild. Lyngbye fekk undir síni útbúgving fíggarligan stuðul frá greivanum Ernest Schimmelmann (1747-1831), ið var ein týðandi maður í Danmark, sum hevði sæti í mongum nevndum. Hann og konan stuðlaðu m.a. eisini Friedrich Schiller, H. C. Ørsted, Jens Baggesen og yrkjaranum Adam Oehlenschläger.

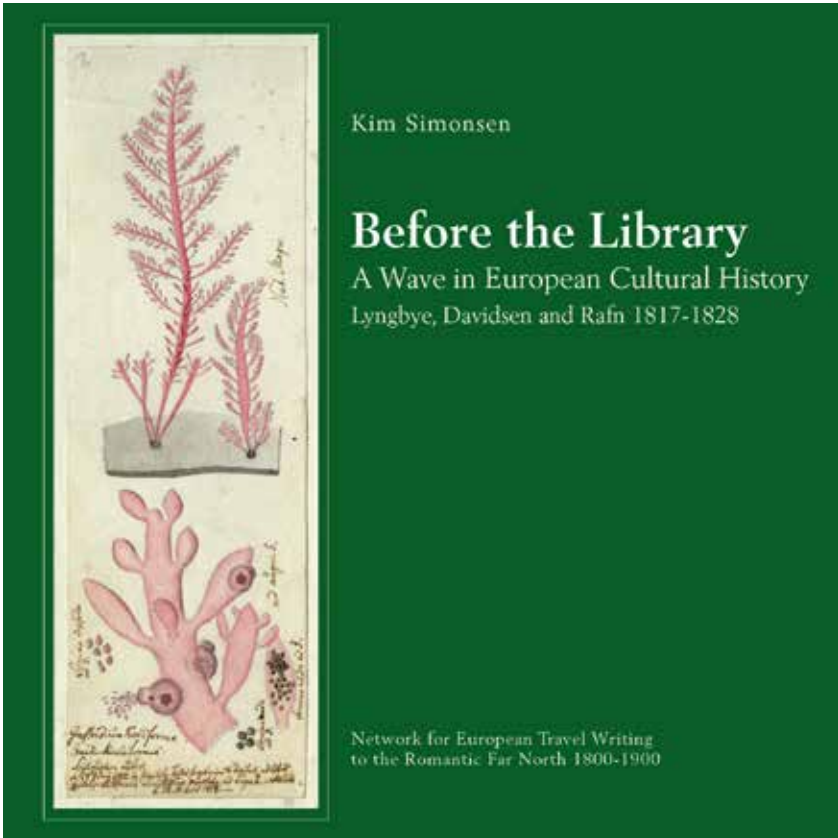
Í 1816 høvdu plantufrøðingurin Hornemann og Hofman-Bang skipað fyri einari kapping á Universitetinum í Keypmannahavn um at savna alla vitan um algur og tara í danska ríkinum í eitt verk. Lyngbye tók av og vann kappingina. Áðrenn Lyngbye kundi útgeva hetta verkið, ætlaði hann kanna sjóplantur í øllum norðuratlantiska økinum, og tí kom hann eisini til Føroyar. Plantur úr Grønlandi fekk hann frá einum øðrum ferðamanni.

Føroyaferðin hjá Lyngbye fekk ávirkan á nógv øki, ið rakk langt út um náttúrufrøði, tí hann skrivaði um nógv annað enn tara. Hann skrivaði m.a. dagbók frá ferðini (hon – og nógv annað forkunnugt tilfar – er nú talgilt, og kann lesast á Landsbókasavninum), men hann skrivaði eisini ferðafrásagnir, millum annað um føroyskar brúðarsíðir. Í *Magasin for Rejseiagttagelser* skrivaði hann um føroyskan dans.

Týdningarmesta hjáveiddan av ferðini var útgávan av *Sjúrðarkvæðunum*, tí hon kom at leggja botn

Dømi um ferðandi rannsóknarfólk í Føroyum

Hesi eru verd at nevna: Thomas Jacobsen Tarnovius 1669, Yves-Joseph de Kerguelen-Trémarec 1767, Jens Chr. Svabo 1781-1782, John Thomas Stanley 1789, Charles Lewis Giesecke 1805, Thomas Alle 1812, Sir George Steuart Mackenzie, 7th Baronet 1812, H. C. Lyngbye 1817, Vargas Bedemar 1819, Walter Caverley Trevelyan 1822/1837, J. G. Forchhammer 1821/1827, Carl Julian Graba 1828, George Clayton Atkinson 1833, Joseph Paul Gaimard 1839, De MM. Meyer 1839, Xavier Marmier 1839, Charles Giraud 1839, Barthélemy Lauvergne 1839, Francois Auguste Biard 1839, F. C. Raben 1831, J. Steenstrup 1844, T. F. Kloss 1844, Frederik VII 1844, P. L. Panum 1846, James Nicol 1840, Samuel Rathbone and E. H. Greig 1854, Robert Chambers 1856, J. Ross Browne 1867, Charles William Shepherd 1862, Andrew James Symington 1862, William T. Preyer & Ferdinand Zirkel 1860, William Morris 1871, Samuel Kneeland 1874, Jules Leclercq 1883, Caroline Birley 1891, Charles S. Forbes 1860, Disney Leith 1897, Elizabeth Taylor 1895-1900, Daniel Bruun 1898, Johannes Klein 1898, Henry Labonne 1888.

2. Greinin hjá Kim Simonsen er ein samantøka av bókini „Before the Library – A Wave in European Cultural History – Lyngbye, Davidsen and Rafn 1817-1828“.

undir føroyskar bókmentir meiri enn nøkur onnur bók. Í 1820árunum var ikki bara nationalromant-ikkur og nationalisma sum heild í hæddini. Pan-nationalisman, tvs. pan-germanisman, ráddi í Týsklandi eins og pan-slavisman frá eystri. Hetta gjørdi, at skandinavisman og áhugin fyri fortíðini høvdu góð gróðrarlíkindi.

Í 1820 útgav *Antiquariske Annaler* tvær greinar eftir Lyngbye, ið báðar vóru frágreiðingar til *Den Kongelige Commission for Oldsagers Opbevaring*. Ein kallaðist *Færøske Oldsager – Om den gamle Kierkemuur ved Kirkeboe paa Færøe*. Hin var *Efterretning om adskillige Oldsager og Mærkværdigheder paa Færøe*. Lyngbye skrivar í einum tíðar søguligum stíli um siðir føroyinga og um taravøkstur, soleiðis sum nationalromantikarar gjørdur um hetta mundið.

At skapa fornminni og keldur

Tá Lyngbye kom í samband við danska professaran, gudfrøðingin og bispin Peter Erasmus Müller (1776-1834), gjørdust Sjúrdarkvæðini sum frá leið til nakað heilt serligt, ja til eina sensatióin.

Müllersa *Sagabibliotek. Med Anmærkninger og inledende Afhandlinger* útkom millum 1817 og 1820, og gjørdi hann einki minni enn heimskendan. Müller helt seg síggja, at innihaldið í hesum kvæði var úr *Vølsungasøgu*, ið er ein partur av *Eddu Kvæðunum*. Vølsungasaga snýr seg m.a. um Sigurd (Sjúrd), sum drap Frænir Ormin. Kvæðini tykjast samansett, og skuldu eittast at stava úr miðöldini, og skaptu áhuga fyri fornminnum í norðurlendsku elituni og kring alt Evropa.

Danski granskarin Peter Andersen heldur seg hava staðfest, at kvæðini heilt ella partvíst vóru „uppfunnin“, tvs. skrivaði frá árinum 1817 til útgávuna í 1822. Hetta minnir um tað, sum var galdandi fyri nýskrivaðu ævintýrini hjá Grimm-brøðrunum, har upprunahandritini vórðu fyribeind. Hetta minkaði tó ikki um ávirkanina, *Sjúrdarkvæðini* fingur, hvørki á samfelagið ella okkara mentan. Tað, sum Andersen sigur, økir heldur um gátuna við hesum kvæðunum og tað, sum Lyngbye byrjaði at festa á blað í 1817.

At dugnaligir granskarar sjálvir hava uppfunnið, ella partvíst skrivað tjóðarkvæði, kenna vit t.d. frá Finnlandi, har Elias Lönnrot sjálvur skrivaði tað mesta av *Kalevala*, ið er finska tjóðarkvæðið. Øll høvdu leingi ligið í skugganum av følsku *Ossiankvæðunum*, sum fóru um alt Evropa. Fólkalívsfrøði og fornfrøði vóru ikki til sum sergreinar tá, og høvdu tí ikki somu mát fyri vísindi, sum málfrøðingar og søguførðingar nógv seinni høvdu. At snøgga eitt kvæði kundi saktans vera ein politisk roynd at seta mentanina á eitt hægrí stig.

Vit síggja hesi følsku ella hálvavegna uppfunnu kvæði um alt Evropa um hetta mundið, heilt frá Kekkia til Grikkaland, Finnland og Frankaríki, har Étienne-Léon de Lamonthe-Langon sjálvur skrivaði øll tey miðaldarskjølini, hann „granskaði“. Bygdalærarin Ivan Gologanov skrivaði sjálvur *Veda Slovena* (1874-1881), men hann helt uppá, at talan var um tekst frá tíðini fyri kristindómin. Norski Moltke Moe snøggaði Draumkvæði so væl, at hann at enda mest sum sjálvur var høvundurin. Ungarski folkloristurin Gyula Ortutay lærði okkum, at tað býr eitt skapandi element í øllum teimum, ið bera skaldskap av mannamunni til komandi ættarlið. Skaldskapur av mannamunni er ein skapandi siður.

Tá Lyngbye kom til Føroyar, var tjóðarbyggingin

í øllum Evropa í hæddini. Hugsanin um, at allar tjóðir skuldu hava sína egna tjóðskaparligu útgávu av tjóðarlist, tjóðarbókmentum, tjóðsangi, fólka-minnum og skaldskapi á mannamunni, legði upp til, at londini fingur eitt tjóðarkvæði ella „uppfunnu“ eitt tjóðarepos, ið kundi siga søguna um tjóðina. Tí gjørdist tað serliga umráðandi fyri londini í norði, at tey eisini kundu siga seg hava sínar egnu frumbornu bókmentaligu siðir, sínar egnu norðurlendsku útgávur av Nibenlungenlied, tí hetta gjørdist ein spurningur um virðing og sjálvsmynd og um at økja mentanarligu virðingina, ikki bara hjá Danmark, men norðurlondum sum heild.

Carl Christian Rafn

Danski filologurin og professarin Carl Christian Rafn fekst, á sama hátt sum Müller, við so nógv ymiskt, at tað er ein gáta, hvussu hann megnaði at fáa so nógv á skafti. Rafn gav út søgur, kvæði og eldri norðurlendskar bókmentir. Hann arbeidði saman við granskarum um allan heim og eisini við føroyingum sum Pløyen, Schøter, Jens Davidsen og embætisfólkum annars í Føroyum.

Vísindaliga arbeiðið hjá Rafn snúði seg mest um fornnorrønar bókmentir og forna norrøna søgu í Evropa. Hann var eisini viðurkendur fyri at lýsa søgu víkinganna og teirra rannsókn í Norður Amerika, í Asia og í Russlandi. Kendastu útgávur hansara eru helst *Fornmannasøgur* (1825-1837) og *Fornaldarsögur Norðrlanda* (1829 -1830). Hann útgav nógv tíðarrit á fleiri málum. Á henda hátt eydnaðist Rafn at varpa ljós á gloymdar ella misrøktar tekstir. Á mentanarliga, tjóðskaparliga og málsliga økinum í 19. øld var hann kollveltandi, og hann stovnaði feløg og bókasøvn í Odense, Keypmannahavn, Íslandi, Grønlandi, Athen, Odessa og Australia – men eisini í Føroyum. Bakstøðið hjá Rafn og hansara líkum um alt Evropa var m.a., at bókasøvn vóru skipað sum ongantíð fyrr, og at eldri klestur, privat søvn og slotsbókasøvn frá 1780unum til 1820ini vóru latin upp fyri fyrstu ferð, so at handritini tyktust at streyma út í heimin, sum um hol var komið á eina aldargamla byrging.

Mentanarlig nationalisma

Frá 1822, tá Sjúrdarkvæðini komu út, til Rafn gav út Føroyasøgu í 1832 (sum Rafn setti saman av

ymiskum keldum), tók eitt rák seg upp, har bókur og mentan gingu undan í eini tjóðskaparligari menning í Føroyum. Mentanarliga sjálvsfatan føroyinga vaks. Nógv hava undrast á hetta 10-áraskeiðið, og Christian Matras og Hans Jakob Debes nevna romantikkinn sum eina høvuðsorsøk til rembingarnar, men koma ikki so langt við at greina, hvat tað merkti.

Vit sóu hesi árin vavið av tí avgerandi dynamikkinum, sum finst í altjóða mentanarnationalismu, ið vit kunnu kalla eina heimsumfatandi menning av mentanini. Granskarin Joep Leerssen hevur kallað hetta fyri 'the big bang' fyri tjóðir. Tilgongdin gav okkum líðandi eina heilt øðrvísi føroyska sjálvsfatan og sjálvsmynd, og týðandi liður í hesi tilgongd var fyrsti nútíðarstovnurin, bókasavnið, sum var stovnað í Havn í 1828.

Vit kunnu spyrja, hvat tað var, sum veruliga hendi? Hvat var tað fyri hugmyndafrøði og sosialt umhvørvi, ið breiddi seg so skjótt, og sum gjørdi, at eitt bókasavn varð staðsett í einum fjarskotnum útjadhara, sum í Havn?

Útgávur av alskyns tekstum eru avgerandi fyri tjóðarmenning, soleiðis at fólk ið kann síggja seg sjálvt í søgu og søgn, í bókmentum og sang, í vís-

3. Carl Christian Rafn, málaður av pápanum Christiani Rafn (1740-1825).

Mynd 4. Innsiglið hjá Kongliga Norðurlenska Fornfelagnum – Det Kongelige Nordiske Oldskrifts Selskab. Mynd: Kim Simonsen

um, ævintýrum og kvæðum, men eisini í ferðafra-sagnum frá fremmandum. Tað var ikki av tilvild, at høvuðsverkið hjá V. U. Hammershaimb var ein antologi. Í *Færøsk Antologi* byrjar hann við at siga frá, hvat onnur – og serliga jalig – ferðafólk skriva um føroyska mentan. Vert er tí at geva gætur, at antologiin ivaleyst hevur havt týðning fyri at menna føroysku tjóðina, men ikki minst vóru útgávur av upprunatekstum grundleggjandi.

Í víðari høpi var henda tilgongd ikki nýggj, men gekk aftur til tíðina, tá prentsmiður komu. Í romantisku og tátíðar søguligu hugmyndafrøðini gjordust hesar útgávur nógv meira týðandi, enn áður. Eitt dømi er fyrr nevnda falska *Ossiankvæði* hjá skotanum James Macpherson, ið skapti ein viralan móta um alt Europa, ið fekk øll lond at leingjast eftir at fáa eitt stórbært tjóðarkvæði í eini tíð, har Napoleonsa krígsmaskina og einaræði høvdu broytt alla landafrøðina í Evropa. Tað var líkasum kappakvæðið, Ossainkvæði og tilfarið frá Nibelungen kvæðunum var tátíðar You Tube og Facebook alt í senn.

At ritstjórna tjóðarinnar minni

Fornir tekstir vórðu tiknir fram aftur til tess at skapa tjóðarsøgu og samleikar. Søvn úr kleystrum gjordust verðslig, og „national“ bókasøvn komu undan kavi. Serligur dentur varð lagdur á fornar móðurmáls-tekstir til tess at skapa og halga nationala arvin, men eisini lógartekstir, orðatøk, rímur, skjaldur og annað.

Her var tankin, at tess eldri tekstirnir vóru hildnir at vera, meira vuksu teir í virði. Helst skuldu kvæði um hetjur ella riddarar leggja grund undir søguna

hjá tjóðini og skapa eina kenslu av, at hvør einstøk tjóð hevði sítt egna (og gamla) móðurmál og sín egna forna bókmentaliga arv. Fornir tekstir gjordust soleiðis til minnismerkir fyri tjóðina, ið vórðu útvald til tjóðskaparliga halgimentan. Slík ’minnismerki’ fingi ein nærum heilagan ljóm, ið eisini kom at geva útgevarum eina óvanliga høga tign sum tjóðardýrlingar. Hetta gjørdi, at útgevarar fóru at nørast víða hvar. Filologar fingi nýggj stórv, samstundis sum universitetini vuksu og settu læru-stólar í filologi á stovn. Við filologum og útgevarum sum Rafn, stungu bókasøvn seg upp allastaðni. Søvnini skaptu samband millum skjalavørðar, forn-frøðingar, bókavørðar, filologar og søgufrøðingar, ið vóru fak, sum øll tóku seg upp um hetta mundið.

Soleiðis var eisini í Føroyum, har náttúrusøgu-frøðingurin Lyngbye, bókavørðurin Davidsen og málfrøðingurin Rafn skaptu eina sera virkna trio. Sambært brøvum, ið eru á Landsbókasavninum royndu Rafn og Davidsen at stovna eina deild av Kongliga Norðurlenska Fornfelagnum í Føroyum sum ein avleggara av mikla felagnum í Danmark. Hetta var stutt eftir at Davidsen var boðin við sum limur í Felaginum. Hesin stovnur vildi fremja føroyskar bókmentir, men áhugin var ov lítil, og hugskotið datt burtur, sum nógv onnur góð hugskot gjørdi um hetta mundið.

Jens Davidsen

Stutt eftir at Kongelige Nordiske Oldskrifts Selskab varð stovnað í 1825, fingi Rafn og skrivstovumað-urin hjá amtmanninum, Jens Davidsen, eitt sam-skifti í lag. Í 1826 skrivaðu Rafn og Rasmus Rask til Davidsen og buðu honum limaskap í kongliga

felagnum, har hann skuldi standa fyri at breiða út bókur og bløð í Føroyum. Limaskapurin var ein stór æra, tí í roynd og veru vóru tað mest múgvandi, konglig og mæt fólk, ið høvdu pening at vera limir. Davidsen fekk innivist, sjálvt um hann ikki megnaði at gjalda limagjaldið.

12. september skrivaði Rafn til Davidsen, har hann viðmælti honum íslenska bóksavnið, sum hann hevði stovnað longu í 1818. Tað er í hesum brævinum, at hugsjónin sprettir um eitt bókasavn í Føroyum. Í brævi 18. oktober skrivaði Davidsen til Rafn um eitt føroyskt lesifelag, sum hann og kapteinurin Mikkjal Müller (1785-1849) høvdu sett á stovn. Eisini bað hann Rafn vera stuðlandi part í føroyskum bókasavni.

Bókasøvn, skaparar og grunnleggjarar

Hóast Rafn, ið eins og Rask bæði var útlærdur sum offiserur og løgfrøðingur, so vóru bókasøvn ikki fremmand fyri honum, og eins og brøðurnir Jacob og Wilhelm Grimm, byrjaði hann sína yrkisleið sum bókavørður. Hann mátti byrja á berum og arbeiða seg uppeftir. Sum frá leið gjørdist hann ein kendur filologur, útgevani og at enda professari. Hann gjørdist virkin í teimum mest kendu og finu bókmentaligu og antikvarisku feløgnum kring allan heimin – úr Rio til Reykjavíkar og Boston. Ofta varð skrivstovan hjá Rafn kallað ’veruliga uttanríkisráðið í Danmark’, tí har komu so nógvir pakkar við bókum og handritum úr øllum heim-inum. Rafn var at enda heimskendur, og fleiri bókur komu út um hann, meðan hann livdi og enn fleiri tá hann doyði. Tá Rafn doyði, fyltu minningarorð-ini t.d. alla forsíðuna í *Illustreret Tidende* 6. november 1864

Rafn skapti framstig innan útgávuvirksemi, norrøna málfrøði, mentan, universitet, útbúgvingar, skjalasøvn og bókasøvn. Søvn og mentanarlígir og bókmentalígir felagskapir nørðust, og bókmenta-frøðiligi arvurin varð lyftur upp á eitt hægri stig av ávirkan Rafns, samstundis sum tjóðin fekk sítt egna sermerki.

Rafn og Lyngbye samskifti heilt til deyða Lyngbyes um ymiskt útgávuvirksemi, og eftir áheiti-ans Rafns gav Lyngbye bókur til bókasavnið í Havn. Í 1830 ráðfórði Rafn seg við Lyngbye um eitt Fø-oyakort til útgávuna av *Føroyingasøgu* í 1832. Enn

Name of Donator	No.	Gifted to	Value in Rigsb.
H. M. Frederik V. Ronge of Denmark. + 20 January 1829	I	20 January 1829	300 Rds. 1829
H. M. Christian VII. Ronge of Denmark. + 20 January 1829	II	20 January 1829	300 Rds. 1829
H. M. Frederik III. Ronge of Denmark. + 15. June 1829	III	20 January 1829	300 Rds. 1829
H. M. Christian IX. Ronge of Denmark.	LVI	23 December 1843	300 Rds.
H. M. Oscar I. Ronge of Sverige of Norge.	IV	20 January 1834	50 Rds. 1834
H. M. Carl XV. Ronge of Sverige of Norge.	LXXVII	20 January 1896	100 Rds. 1896
H. M. Nicolaus I. Ronge of Russland.	XIX	19 July 1891	400 Rds. 1891
H. M. Alexander II. Ronge of Russland.	XXV	27 January 1893	300 Rds. 1893
H. M. Frederich Wilhelm IV. Ronge of Preussen.	XX	19 July 1891	200 Rds. 1891
H. M. Wilhelm I. Ronge of Preussen.	XVI	27 January 1893	100 Rds. 1893
H. M. Wilhelm I. Ronge of Nederlandene.	XVIII	5 October 1890	200 Rds. 1890
H. M. Wilhelm II. Ronge of Nederlandene.	XV	31 January 1895	100 Rds. 1895
H. M. Wilhelm III. Ronge of Nederlandene.	XXII	21 October 1891	100 Rds. 1891
H. M. Carl Albert. Ronge of Sardinien.	XVII	30 April 1890	170 Rds. 1890
H. M. Victor Emanuel. Ronge of Italien.	XLII	25 February 1892	180 Rds. 1892
H. M. Dom Pedro II. Ronge of Brasilien.	XXIV	27 October 1892	200 Rds. 1892
H. M. Maximilian Ronge of Mexico.	LIV	23 October 1860	100 Rds. 1860
H. M. Otto I. Ronge of Grækenland.	LXXVII	6 April 1893	150 Rds. 1893
H. M. Friedrich August. Ronge of Sachsen.	XXXIII	31 October 1894	100 Rds. 1894
H. M. Johann. Ronge of Sachsen.	XXXIV	21 October 1891	100 Rds. 1891

eigur Landsbókasavnið eina hondkoloreraða tara-bók við dedikatióin frá Lyngbye sjálvum.

„Færø Amts Bibliotek“

Tað er sostatt Rafn, ið eigur æruna fyri *Thorshavns Lesebibliothek*, ið seinni æt *Færø Amts Bibliotek*, og í dag er Landsbókasavnið. Rafn og fólk sum Lyngbye, Davidsen og aðrir mentanarlígir nationa-listar trúðu uppá eina endurskapan av teirra tíð við at brúka miðaldar bókamentir og siðmentan. Ikki minst sóu hesi fólk týðningin í at skapa áhuga fyri bókalesnaði og ikki minst bókasøvnnum. Føroyska bókasavnið var gáva frá Rafn og vinum hansara í eitt nú Dublin, Newcastle, Berlin, Tranqubar í India

Mynd 5. Í 1826 skrivaðu Rafn og Rasmus Rask til Jens Davidsen og buðu honum limaskap í Kongliga Norðurlenska Fornfelagnum, har hann skuldi standa fyri at breiða út bókur og bløð í Føroyum. Limaskapurin var ein stór æra, tí í roynd og veru vóru tað mest múgvandi, konglig og mæt fólk, ið høvdu pening at vera limir.

Ferðamentan í altjóða netverki

Kim Simonsen frá SPIN sentrinum á University of Amsterdam hevði framløgu á Vísindavøkuni 2015 við heitinum: Ein samanberandi kanning av tjóðskaparørslunum í Europa frá 1789-1914. – Talgild hugvísindi, Føroyar og Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe (ERNiE). Mynd: Granskingarráðið

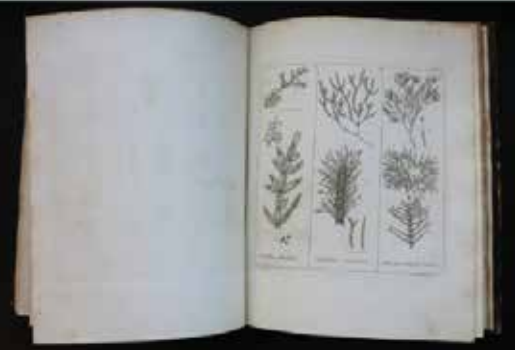
Altjóða netverkið kallað *Network for European Travel Writing to the Romantic Far North 1800-1900* skipaði herfyri fyri ráðstevnu á Landsbókasavninum. Netverkið heldur til á Universitetinum í Amsterdamb. Granskarar og onnur úr meiri enn tíggju londum og tjúgu altjóða universitetum eru knýtt at netverkinum. Føroyski parturin av hesum netverkinum er Føroya Landsbókasavn saman við m.a. Landsbókasavninum í Íslandi og øðrum stovnum. Kim Simonsen er stigtakari til projektið og samskipari av netverkinum. Hann hevur skrivað bókina *Before the Library – A Wave in European Cultural History. Lyngbye, Davidsen and Rafn 1817-1828*. Í bókini er eisini grein eftir Erhard Jacobsen, og Ole Wich hevur funnið fram nýggjar keldur til søgu okkara. Bókin er um hesi tíggju árin 1817-1828 í føroyskari mentunarsøgu, og serliga gevur bókin okkum eina nýtulking av tí, sum hendi, samstundis sum bókin setur Bókasavnið inn í altjóða søguligan kontekst við at kortleggja og lýsa altjóða netverkini av undangongufólkum og mentafólkum, ið

finnu størst ávirkan á tann partin av føroyskari søgu, ið gav okkum eitt bókasavn. Netverkið í Amsterdam arbeiðir við at skilja, hvussu romantiska Norður varð endurskapað av historisismu og antikvariskum ferðandi. Bókin roynir at geva lesarunum svar upp á, hvussu ferðandi náttúrusøguførðingar frá 1800-1900, ofta við alfrøðiligum áhugamálum, ávirkaðu Norðurlond gjøgnum teirra ferðir og rannsóknir. Talan var um ferðandi, ið bæði vóru áhugað í náttúrusøgu og í mentan. Bókin varpar ljós á, hvussu tey ferðandi sum frá leið skaptu og endurskaptu t.d. visuella og mentanarligu minnismentanina í hesum økjunum, samstundis sum hon ger vart við norðurlenska mentanararvin. Í netverkinum arbeiða granskararnir eisini við talgilding og bókasavnsfrøði og við talgildum hugvísindum fyri at kunna svara nýggjum granskingarspurningum til hetta tilfarið. Í netverkinum arbeiða Kim Simonsen og hini eisini við at gera framsýningar og við at skipa talgildar keldur og myndir á alnótini.

og víða um í Danmark. Bókasøvn og serliga tað í Føroyum, Íslandi og í Grønlandi eru dømi um styrkina, sum liggur í mentanarligari nationalismu og menningini av mentan. Bókasøvn hava ofta verið undirmett og fólk hava ikki gáað um, hvussu týðningarmikil hesin lítílatni stovnur hevur verið fyri okkara tjóð, mentan og samleika. Bókasøvn, lesnaður og lestrarfeløg vóru av sonnum skapandi partar í tjóðarinnar samleika. Longu í 1831 vóru ikki minni enn 2860 bókur til útláns á bókasavninum í Havn, og tíggju ár seinni var talið tvífaldað, tað vil siga meiri enn 5000 bókur.

Bókasøvn, samleiki, alfrøðingar og ferðandi

Sambært fronsku Anne-Marie Thiesse varð hesin sokallaði stuðul, ið ungar tjóðir finnu um allan heim, kallaður „samleikastuðul“, á sama hátt sum ensk, fronsk, týsk og russisk vísindafólk stuðlaðu nýggjum smátjóðum eftir fallið hjá ottomanska stórveldinum. Vísindafólkini eggjaðu og trýstu á, tí tey hildu, at tann lærði ungdomurin kundu leggja lunnar undir ein nýggjan tjóðskaparligan samleika. Seinni vísti tað seg, at neyðugt var at fjala henda stuðul, tí grundreglan í tjóðskaparligum samleika

Mynd. 6 Síður úr dagbókini hjá Lyngbye. Myndsamanseting: Ole Wich

er, at vit duga sjálvi. Tí hevur tað verið torført at læra føroyingar at virðismeta tað, sum t.d. Rasmus Rask, Lyngbye, Rafn, Grundtvig, Jón Sigurðsson og onnur gjørdur fyri okkum. Av hesum fingur vit eina heldur tjóðskaparreypandi og eina metodiskt nationalistiska mentanarfatan, har dýrlingaglæman enn verjir alt, sum er á føroyskum og skrivað av føroyingum. Fyrsta prentaða bókini á føroyskum máli var sum sagt *Sjúrðarkvæðini*, ið høvdu almikla ávirkan í Føroyum. Lyngbyesa umfatandi virki og áhugi fyri kvæðum og fornminnum skapti eina áhaldandi tilgongd, og P. E. Müller bað um fleiri niðurskrivaðar søgur frá m.a. amtsprovst Hentze á Sandi. Úr hesum spurdist Sandoyarbók, Fugloyarbók, Koltursbók og Sumbiarbók. V. U. Hammershaimb helt áfram við hesum arbeiði í samstarvi við Svend Grundtvig og Jørgen Bloch. Stríð Rafns innan mentan og ávirkan Lyngbyes

PRIMERAR KELDUR:

- 1 Breve fra og til C.C. Rafn (1700-2099). The Royal Nordic Society of Antiquaries, The National Museum Copenhagen.
- 2 Davidsen, Jens. Letters to C. C. Rafn. E 64, K, P IV, P VIII (1) & P VIII (2). The Faroese National Library.
- 3 Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskabs Arkiv: Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskabs. Mødeprotokol I & II. The Royal Nordic Society of Antiquaries, The National Museum Copenhagen.
- 4 Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskabs Arkiv: Mødeprotokol IV 1852-84. The Royal Nordic Society of Antiquaries, The National Museum Copenhagen.
- 5 Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskabs Arkiv: Section Allemande; Section Française; Section Anglaise; Section Américaine & Section Russe. The Royal Nordic Society of Antiquaries, The National Museum Copenhagen.
- 6 Müller, P. E. 1821 Understøttelse til Sognepræst H C Lyngbye til Udgivelse af gamle færøske
- 7 Sange. Fonden Ad Usus Publicos – aktmæssige Bidrag til Belysning af dens Virksomhed. 2. 8 bind, 1902, p. 344.

- 9 Lyngbye, H.C. 1819. Original drawings to Tentamen hydrophytologiae danicae, Botanisk Bibliotek, Statens Naturhistoriske Museum, The Botanical Library, The Natural Historical
- 10 Museum, the University of Copenhagen.
- 11 Anmodning om fredning af Kirkebømmen – Oldsagskommission til Danske Kancelli 31-7-1819. Antikvarisk – Topografisk Arkiv, The National Museum of Denmark. Afskrift efter
- 12 kopibog I p. 223-224.
- 13 Heilmann, Flora 1927. Akvarel. Original. The Faroese National Library.
- 14 Lyngbye, H.C. Letters to Hornemann. Botanisk Bibliotek. The Botanical Library, The Natural Historical Museum, the University of Copenhagen.
- 15 Lyngbye, H. C. Diaries. 1817. H. Chr. Lyngbye's Færø-rejse Sommeren 1817. Botanisk Bibliotek, Statens Naturhistoriske Museum, The Botanical Library, The Natural Historical
- 16 Museum, the University of Copenhagen.
- 17 Lyngbye, H. C. Dissertation on whales in the Faroe Islands. The

- 18 Royal Danish Academy of Sciences and Letters Library.
- 19 Lyngbye, H.C. 1817. Littra B: Grundtegnning og prospekter af den gamle Kirkemur ved Kirkebø paa Færøe. Original drawing. Antikvarisk – Topografisk Arkiv, The National Museum of Denmark.
- 20 Lyngbye, H. C. Brev til Carl Christian Rafn. Antikvarisk – Topografi sk Arkiv, The National Museum of Denmark.
- 21 Lyngbye, H.C. Letters to Hornemann, Hofmandsgave 1814-1819. Botanisk Bibliotek. The Botanical Library, The Natural Historical Museum, the University of Copenhagen.
- 22 Lyngbye, H.C. Travel route. Transcription from diaries. Botanisk Bibliotek, Statens Naturhistoriske Museum.
- 23 Rafn, Carl Christian & Rasmus Rask. Letters to Jens Davidsen 1826. E 64, K, P IV, P VIII (1) & P VIII (2). Tórshavn Faroe Islands. The Faroese National Library.
- 24 Rafn, Carl Christian. Breve 1599 20 60 vols. The Royal Library Denmark. I, II, III, IV (1 & 2), IV and V. In II, 1, 2

- 25 and 3 we find letters about the founding of libraries in Denmark.
- 26 Rafn, Carl Christian. Det Kongelige Nordiske Oldskrift selskab modtagne Breve. 1-199, 28 200-399, 400-599, 600-799, 800-999, 1000-1199, 1200-1399, 1400-1699. The Royal Nordic
- 27 Society of Antiquaries, The National Museum Copenhagen.
- 28 Registrant over breve til og fra Oldskrift selskabet Rafn. 1988. In: Jensen, Inger & Jørgen Steen Jensen. Det Kongelige Nordiske Oldskrift selskabs breve 1825-1864. Dansk kulturformidling på verdensplan. In Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie.
- 29 The daughters of Carl Christian Rafn copied a number of his letters. A version is found as Lbs. 657,4 , 1049-59,4 at the National Library in Iceland, at Th e Royal Nordic Society of Antiquaries, The National Museum Copenhagen & The Royal Library.
- 30 The members list – Medlemsliste. The Royal Nordic Society of Antiquaries, The National Museum Copenhagen. (There are 6500 known members from 1825-1888).

Birna fann nýggj bjarnardýr í Føroyum

Birna Vár Trygvadóttir er ein av føroysku granskarunum, sum kann vísa á hugtakandi úrslit av síni gransking. Á bachelor stigi fór hon at kanna evarska lítlu bjarnardýrini og helt fram í kandidatpartinum við høvuðsritgerð, ið snúði seg um bjarnardýr í Føroyum. Valið fall natúrliga á at kanna bjarnardýr, tí so lítið var kannað her áður, og eftir lokið prógv helt hon fram. Hon var so heppin at finna trý nýggj sløg av bjarnardýrum, ið ongantíð eru sædd fyrr í heiminum. Hesi trý sløgini vóru so serlig og øðrvísi, at ein nýggj slekt mátti lýsast fyri tey. Tískil fór hon víðari við granskingini at fáa hesa slektina og hesi sløgini lýst, og øll úrslitini eru nú útgivin í altjóða tíðarriti. Birna V. Trygvadóttir greiðir her frá sínum kanningum av bjarnardýrum.

Birna V. Trygvadóttir
birna@biofar.fo
lívrøðingur
Biofar

Áhugin fyri bjarnardýrum byrjaði tíðliga

Áhugin fyri bjarnardýrum byrjaði longu á fyrsta ári á lívrøðiútbúgvingini á Fróðskaparsetrinum. Undirvísari tá í ryggleysum dýrum (zoomorfologi) var Arne Nørrevang, ið var vitandi og bergtakandi lærumeistari. Hann fortaldi um øll hesi smáu, spennandi djórini, m.a. bjarnardýrini, ið eru so serlig. Í frálærubókini var mynd av marinum bjarnardjórslagi, ið var uppkallað eftir Arna, *Batillipes noerrevangi*. Tað var Reinhardt M. Kristensen, professari, ið seinni bleiv vegleiðari hjá mær, ið hevði lýst hetta slagið. Reinhardt hevði sum ungur verið næmingur hjá Arna. Arne plagdi tíðum at reypa av sínum gamla næmingi, hvussu dugnaligur hann var, og at hann hevði funnið og lýst eitt heilt nýtt fylki av dýrum, korsettdýrini (Loricifera), sum eru heilt smá dýr, ið liva millum sandskorn í sjógvi (minni enn 1 mm). M.a. eru tey funnin úti á Føroya Banka saman við fleiri nýggjum sløgum av marinum bjarnardýrum.

HVAT ER EITT BJARNARDÝR

Bjarnardýrini eru evarska lítli fleirkyknu dýr, ið hoyra til sítt egnu fylki, ið eitur Tardigrada. Tað merkir, at tey verða bólkað í ein sjálvstøðugan ból, tí tey líkjast ikki nøkrum øðrum, sum tey kunnu bólkast saman við. Bjarnardýrini hoyra í stódd til meiofauna, og dýrini eru til støddar úr 1 mm niður í uml 50 µm (0,05 mm).

Vatn má vera til staðar fyri at bjarnardýrini kunnu vera virkin, og tey liva í sera ymiskum vakstrarstøðum, til dømis í kálkrikum sandi á havsins botni, á sandi og gjari í fjøruni, í mosa og skónum á landi, á fjallatindum, á steinum, á trønum og eisini í vøtnum og keldum. Tískil finnast bæði marin-, terrestrisk- og feskvatnsbjarnardýr. Talið av sløgum er í dag farið upp um 1000.

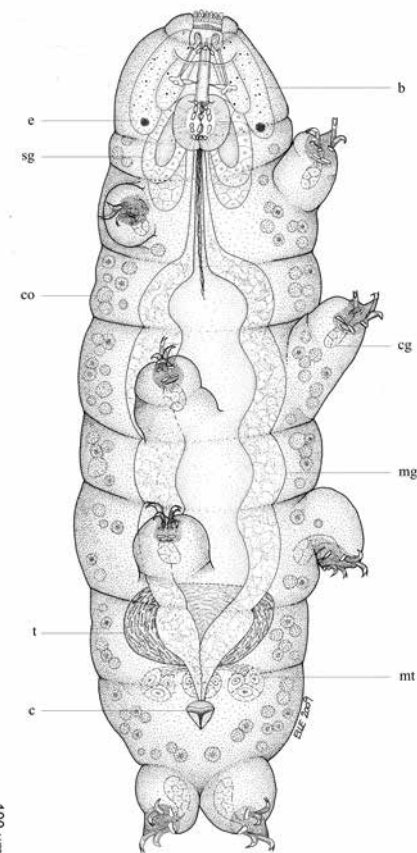
Høvuðsritgerðin

Á universitetinum í Keypmannahavn valdi eg arktisk biologi sum sergrein. Reinhardt M. Kristensen, professari, stóð fyri undirvísingini, og hetta var tí eitt gott høvi at kanna bjarnardýrini nærri til høvuðsritgerðina við honum sum vegleiðara.

Upprunliga var ætlanin hjá mær at kanna tey marinu bjarnardýrini, tí eg helt, at hesi vóru meira spennandi. At síggja til eru tey fjølbroyttari enn bjarnardýrini, ið liva í mosa á landi. Men vit gjørdust skjótt samd um, at tað var betri, um eg kannaði fauna'ina á landi, tí lítið og onki var gjørt við tað áður í Føroyum. Reinhardt M. Kristensen hevði longu ein annan lesandi, ið fekst við tey marinu bjarnardýrini á Føroya Banka. Hetta var Jesper G. Hansen, ið m.a. hevur lýst fleiri av nýggjum sløgnum, ið funnin vóru frá Biofar verkætlanini og seinni rannsóknunum, har eg sjálf var við á einari ferð við Magnus Heinasyni í 2001.

Uppdagingin

Minnist enn væl tann dagin, har eg sat við mikroskop, sum so nógvur aðrar dagar, saman við øðrum lesandi, og kannaði bjarnardýrini, ið eg hevði

Mynd 1. Yvirlitstekning av eyðkennisslagnum í nýggju føroysku slektini *Austeruseus, A. faeroensis*. Dýrini eru meira ella minni gjøgnumskygd og tískil síggjast gøgnini. Hetta dýrið hevur m.a. ein kall kynskertil omanfyri sodningarlagið. Teknað hevur: Stine Elle.

Mynd 2. Mynd tikin í sjóneyku av livandi *A. faeroensis*. Egguni hómast har frammi á høvðinum eins og svølggagnið og muðurin. Sodningarlag sæst við grønum innihaldi, ið eru planturestir. Mynd: Birna V. Trygvadóttir.

innsavnað í Føroyum. Mosaroyndirnar og aðrar royndir við dýrum skuldu flokkast og skipast, og hetta er ein tíðarkrevjandi partur av arbeiðinum. Eisini skuldi útbúnaður riggst til, soleiðis at dýrini kundu kannast undir sjóneyku fyri at verða navngreinað, so vit kundu vita, hvat slag talan var um. Ymiskar mátingar skuldu eisini gerast av, m.a. hvussu long dýrini vóru, hvussu langar klørnar vóru, og ávís sereyðkenni í svølggagninum skuldu eisini mátast (*Sí grein í Frøði 2/2011*).

Sat í míni egnu verð og hugdi at hesum dýrinum, ið eg hevði undir sjóneykuni, svølggagnið sá so áhugavert út, og eg sá beinanvegin, at her var okkurt „galið“. Eg fekk eina undarliga kenslu og gjørdist spent. Eg kannaði víðari, kendi klørnar aftur, har var onki at ivast í, klørnar vóru soleiðis háttadar, at hetta dýrið kundi bólkast í ættina Eohypsibiidae. Men hevði hetta verið sum í øðrum fòrum, so hevði svølggagnið víst mær, hvørja slekt eg kundi bólka dýrið í. So var ikki hesa ferð. Eg fekk tað ikki at passa, og eg hevði ongantið sæð nakað líknandi. Eg gjørdist heit um oyruni og hjartað fór upp at tita.

Fór síðani inn á skrivstovuna hjá vegleiðaranum, og bað hann koma at hyggja, tí eg var ikki vís í hesum, eg hevði funnið. Eg tordi onki at siga, vildi ikki spyrja býtt, og satt at siga minnist eg ikki, hvat

eg segði. Hann hugdi eina løtu, var eitt sindur fámæltur, men tá eitt bil var farið, segði hann: „Det er nok en ny slægt!“

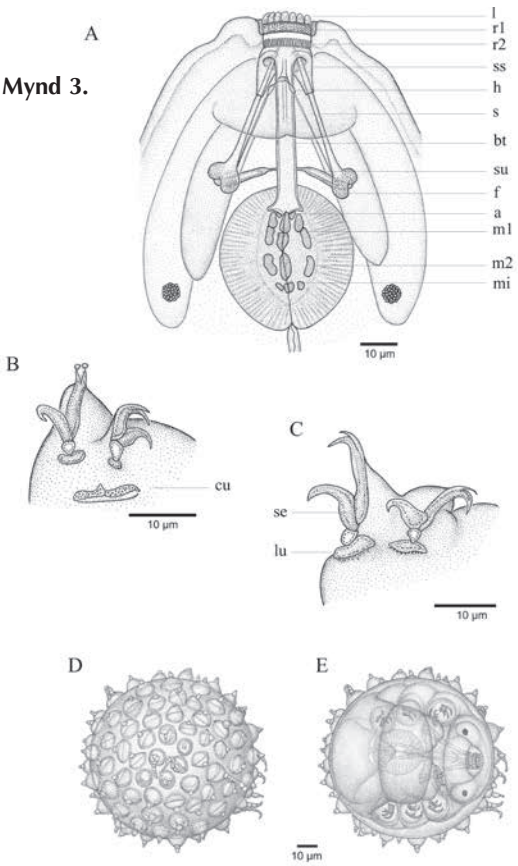
Hetta var ein ótrúliga spennandi løta, og kenslan er heilt serlig, tá tað gongur upp fyri tær, at talan er um nakað nýtt, tú hevur funnið. Størri gerst tað ikki. Fyri ein, ið er mest áhugaður í zoomorfologi og øllum tí, ið er knýtt at tí, so er hetta tað, tú droymir um – at finna og lýsa nýggj sløg. Og ofta henda hesi tingini meira ella minni tilvildarliga.

Vit vistu tó framm-anundan, at ein nýggj slekt av bjarnardýrum var í Føroyum, tí Reinhardt M. Kristensen hevði funnið nøkur fá dýr í 1980árunum, tá hann hevði verið her og vitjað Arna Nørrevang. Hesi dýr vóru í hansara persónligu goymslu, og hann hevði ikki havt stundir at kanna tey nærri. Tí savnaði eg m.a. eisini inn har, sum hann av fyrstan tíð hevði innsavnað, umframt fleiri aðrastaðni kring oyggjarnar. Tað, ið eg fann, vísti seg at vera áður ókend sløg í hesi nýggju slektini, umframt at hini dýrini funnin í 1980árunum eisini hoyrdu til hesa nýggju slektina, men vóru av einum triðja slagi.

Fjølbroytnið hvørvur

Tað er harmiligt at síggja, at tað slagið av lendi ella umhvørvi, har eitt av hesum nýggju sløgum fyrstu

Mynd 3.

ferð var funnið, nú er meiri ella minni er oyðilagt. Var uppi á Sornfelli ikki so langt síðani, tí eg hevði ætlanir um at finna fleiri dýr. Her var alt lendið uppkarvað av lendisakførum, næstan ongin mosi var eftir har, sum áður var væl mosavaksið. Eg leitaði ymsa staðni, men fann ikki hetta dýraslagið aftur.

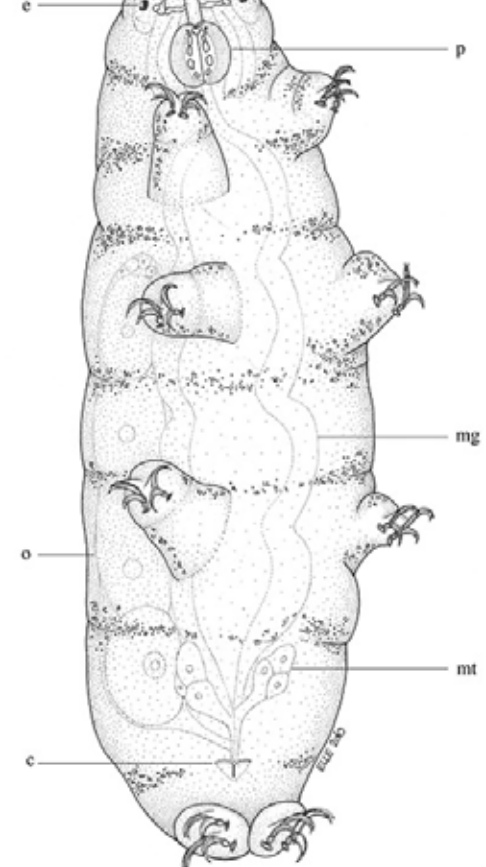
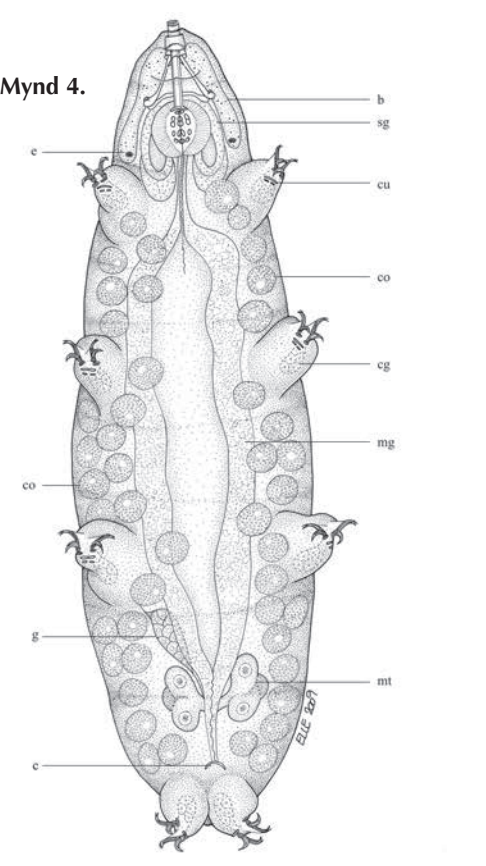
Var uppi á Sornfelli – alt lendið var uppkarvað av lendisakførum

At lýsa nýggj sløg er ein long tilgongd

Eitt er at finna nýggj sløg, eitt annað er at lýsa tey. Tá tú fæst við so smá dýr, er vitanin og útgerðin eitt tað týðningarmesta, ið krevst. Eisini mást tú gera kanningar í skanning elektrón mikroskopi, ið ger, at tú kanst fara heilt niður í smálutirnar á hesum lítlu dýrum, ið ofta ikki eru meira enn 0,2 mm long. Einku slíkt mikroskop finst í Føroyum, og tí mugu kanningarnar gerast á lærðum háskúlum í øðrum londum.

Eisini er vanligt at gera mátingar av øllum ser-

Mynd 4.

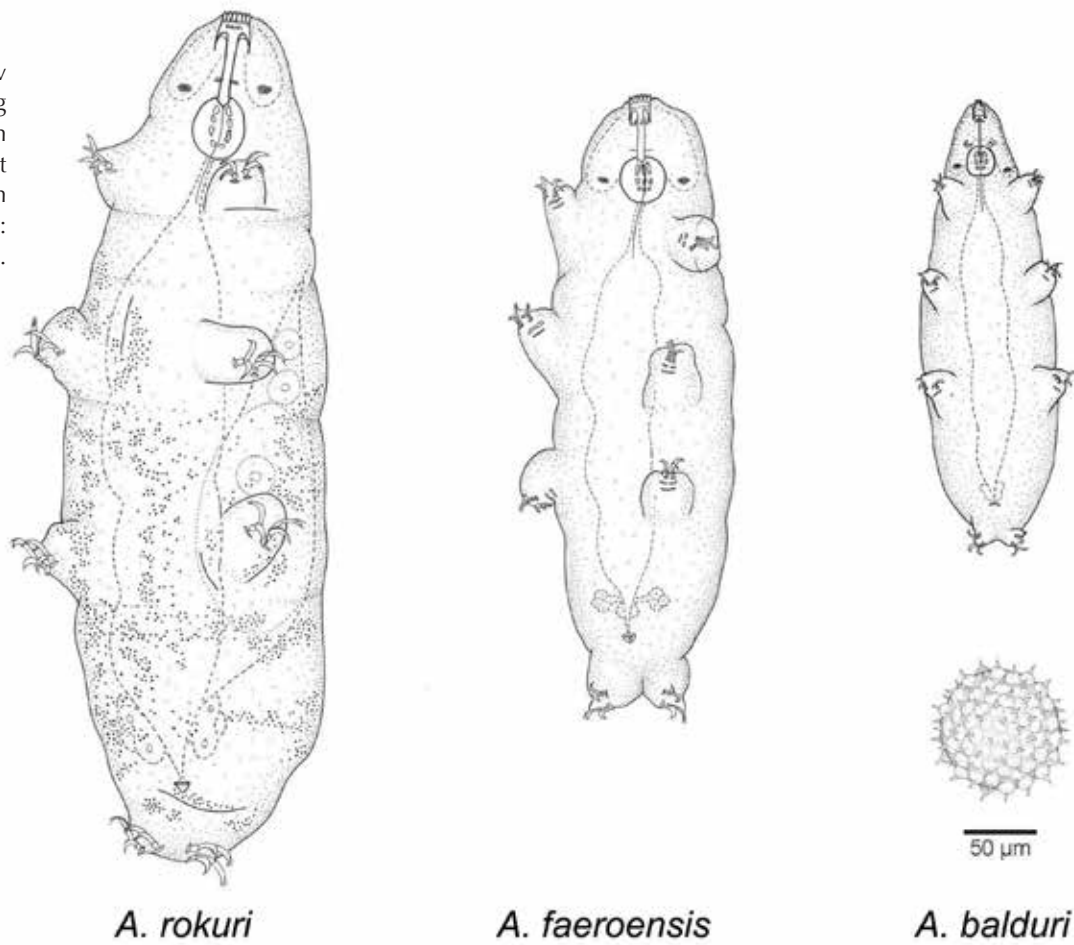

Mynd 3. Tekning av sereyðkennum hjá *A. faeroensis*. Svølggagnið (A) hevur tvær stylettir, tær spísku nálirnar, ið dýrið nýtir at seta hol á plantukyknir o.a. við, og síðan sýgur innmatin úr. Kløður á 1. beinparið (B) umframt 4. beinparið (C). Niðast sæst tilhoyrandi egg við teimum sereyðkendu útvøkstrunum (D) umframt við embryo innan í (E). Tekningin er úr vísindaligu greinini, ið lýsir sløgin. Tekning: Stine Elle.

Mynd 4. Yvirlitstekning av *Austeruseus balduri*. Á dýrinum síggjast eyðkenni sum kløður, heili, svølgkirtlar, svølggagn og sodningarlag, umframt stórir „coelomocyttar“, ið virka sum matpakkar hjá bjarnardýrinum. Tekning: Stine Elle.

Mynd 5. Yvirlitstekning av *Austeruseus rokuri*. Á dýrinum sæst eyðkenni, so sum kløður, eygu, svølggagn, mynstur/ prikkar á húðini, og móti rygginum síggjast eisini fyra óbúgvín egg innan í dýrinum. Tekning: Stine Elle.

Mynd 6. Yvirlitstekning av A. rokuri, A. faeroensis og A. balduri saman í røttum støddarlutfalli. Her sæst m.a. munurin millum sløginu í stødd. Tekning: Stine Elle.

eyðkennum, serliga teimum kalsifiseraðu lutunum, tí hesir minka ikki, og tískil kanst tú samanbera við onnur sløg. Til hetta krevst eisini framkomin sjóneyka, ið kann vaksa um eindina meiri enn 100 ferðir, og somuleiðis er neyðugt at hava optiska útgerð og nútímans forrit, so tú kanst taka framúr góðar myndir av dýrunum og gera mátingar. Hetta er ein tíðarkrevjandi partur, og afturat hesum kemur so sjálv skrivningin, ið eisini fer fram eftir einari ávísari mannagongd.

Skrivað verður aftur og fram millum meg og vegleiðaran, til vit eru nøgd við okkara avrik. Tilknýti var eisini við ein teknara, ið teknaði dýrini á ein slíkan hátt, at tað kundi brúkast í eini grein. Síðani varð ritgerðin latin inn, og eftir tað kom øll tilgongdin við góðkenningini.

Av tí at næstan øll úrslitini frá høvuðsritgerðini vóru nýggj, gjørdur vit av at útgeva ritgerðina sum eina grein í vísindaligum tíðarriti. Henda greinin varð tískil snarað meiri zoogeografisk og vistfrøðiliga.

Niðurstøðan í greinini um bjarnardýr í Føroyum er, at vit hava 48 ymisk sløg á landi, eitt marint slag í fjøruni, harav 29 eru nýggj sløg fyri Føroyar, tvs. hesi eru ikki funnin og skrásett her fyrr. Mill-

um hesi sløg er so eisini nýggja slektin *Austeruseus* (Trygvadóttir & Kristensen, 2011) við trimum teimum nýggju sløgunum, sum hoyra til ættina Eohypsibiidae (Bertolani and Kristensen, 1987). Tað, ið eisini er serligt við hesum er, at eg fann sløg í Føroyum frá øllum slektunum, ið hoyra til hesa ættina, og tað er fyrstu ferð í heiminum, at hetta er komið fyri.

Framtíðin

Tað er upplagt at halda fram at kanna bjarnardýr í Føroyum, tí sum úrslitini vísa, hava vit eitt ríkt bjarnardýrumhvørvi, og ivaleyst verða fleiri sløg funnin. Allarhelst hava vit mong marin sløg á okkara sandstrendrum og á grunnug vatni, ið enn ikki eru funnin. Eisini er sera áhugavert at kanna bjarnardýr zoogeografiskt, soleiðis at tað ber til at samanbera útbreiðsluna hjá ymisku sløgunum. Slíkar rannsóknir kunnu eitt nú staðfesta, hvussu sløginu hava flutt seg við og undir ístíðum.

Hvussu skal barnið eita?

Austeruseus balduri og Austeruseus rokuri

Tá nýggj dýrasløg vera lýst, skal eisini eitt navn finnast. Hetta er sum at doypa eitt barn. Ofta er navnið tengt at einum ella øðrum, ið eyðkennir slagid, hvussu tað sær út ella hvønn lit tað hevur. Men eisini er vanligt, at navnið er tengt at staðnum, har tað er funnið. Ein annar møguleiki er at æra ein granskara, ið hevur havt nógv at týða fyri granskingina innan sama økið.

Við typuslagnum, sum er tað slagid, ið skuldi nýtast at eyðkenna hesa slekt, valdi eg at uppkalla tað eftir Føroyum, her slagid var funnið fyrstu ferð. Men so vóru tvey sløg eftir at seta navn á, og eg var ikki heilst vís í, hvat eg skuldi finna uppá. Tað var vegleiðarin sjálvur, ið skjeyt upp, at eg kundi uppkalla synirnar hjá mær, Baldur og Rókur, ið tá vóru heilt smáir. Sjálvur hevur Reinhardt M. Kristensen lýst heilt nógv nýggj sløg, og nú eru í øllum førum kona, børn og abbað børn uppkallað.

Tá vegleiðarin sjálvur kom við hesum, lat eg mær ikki bjóða fleiri ferðir. Sjálvsagt skuldi eg uppkalla bæði Baldur og Rók, mínir gimsteinar. Síðan er ein sonur komin aftrat, og um eg fái møguleikan aftur, verður hann eisini uppkallaður, ongin ivi um tað. Teir skilja tað nokk ikki enn, men tað er nú ikki ein og hvør her í heiminum, ið hevur djórasløg uppkallað eftir sær.

Uttan at taka munnin ov fullan, man tað vera eindømi í Føroya søgu, at nýggj sløg fyri vísindini verða funnin í Føroyum, lýst av føroyingi, bert eru funnin her og uppkallað eftir Føroyum og børnunum hjá granskaranum. Tað haldi eg vera serstakt og kanska eisini eitt sindur nørdut, men upp á tann kula mátan.

Mátti eisini finna slektsnavn

Eisini skuldi slektsnavn finnast, og í tí binomiala nomenclaturinum, ið nýtt verður innan lívfrøð-

Felagsmynd av synunum Balduri og Róki frá 2011, sama ár greinin kom út, har tvey ymisk sløg av bjarnardýrum vórðu uppkallað eftir teimum.

ina, er alt á latíni. Eg valdi at finna eitt navn, ið sigur nakað um tann sereginleikan, henda slektin hevur, og sum skilir hana frá hinum slektunum í ættini, *Austeruseus*, sum í hesum føri vísir til svølggrøið í sjálvum svølggagninum, ið er beint og stívt í allari sínari longd. Tískil eita sløginu nú *Austeruseus faeroensis*, *Austeruseus balduri* og *Austeruseus rokuri*.

Birna sjálv uppkallað

Á føðingardegi mínum 25. mars í ár fekk eg eina heilt serliga føðingardagsgávu. Tann dagin varð grein útgivin í Polar Biology, ið viðger bjarnardýr í arktiskum øki. Rithøvundarnir endurskoða m.a. slektina Bertolanius, ið hoyrir til ættina Eohypsibiidae. Á Disko oynni í Grønlandi funnu rithøvundarnir eisini eitt nýtt slag í hesi slektini, sum teir lýsa, og sum teir valdu at kalla *Bertolanius birnae*. Teir grundgeva navn-ið soleiðis: „The name birnae is in honour of Birna Vár Trygvadóttir for her contribution to the knowledge of the family Eohypsibiidae.“

KELDUR:

- 1 Trygvadóttir, B.V. & Kristensen, R.M., 2011. Eohypsibiidae (Eutardigrada, Tardigrada) from the Faroe Islands with the description of a new genus containing three new species. Zootaxa 2886: 39–62.
- 2 Trygvadóttir, B.V. & Kristensen, R.M., 2013. A zoogeographic study of the limnoterrestrial tardigrade (Tardigrada) fauna on the Faroe Islands. Journal of Limnology. 72 (sl): 113-122.

Søgur um orð

Stuttligur og stuttleiki

Tvey av teimum orðum í máli okkara, sum eru við til at leggja ljósar litir á gerandisdagin og tilveruna sum heild, og sum vit illa duga at hugsa okkum ikki vóru til, eru orðini stuttligur og stuttleiki og orð, sum eru skyld við tey.

Zakaris Svabo Hansen

Seinni liður í orðinum *stuttligur* er jú sera vanligur í føroyskum lýsingarorðum og kann kanska ógvuliga breitt lýsast við, at hann sigur okkurt um, hvussu eithvørt er, hvørjum tað er líkt. Fyrri liður í orðunum *stuttligur* og *stuttleiki* gongur aftur til eitt annað lýsingarorð, nevniliga *stuttur*, og sum m.a. lýsir, at okkurt í tíð ikki varir leingi.

Tískil kann lýsingarorðið *stuttligur* á ein hátt sigast at lýsa eithvørt, ið er stutt ella sum styttr um okkurt. Men hevur hetta yvirhøvur nakað samband við tann týdning, sum vit í dag leggja í orð sum *stuttligur* og *stuttleiki*? Sambandið er helst ikki so eyðsæð, men kortini er ávíst høpi í at knýta nútíðarmerkingina aftur at hesi bókstavligu merking. Tí bæði *stuttligur* og *stuttleiki* boða onkursvegna frá onkrum góðum, frá onkrum, sum styttr um lötuna og fær hana at kennast góða og hugnaliga og lætta. Við øðrum orðum onkrum, ið ger, at tíðin ikki fellur tung og strævin. Siga vit t.d., at „hann er *stuttligur*“, so meina vit, at hann er skemtingarsamur og elvir *stuttleika*, og at lötan saman við honum kennist at vara stutt. Og er ein søga stuttlig, so er *stuttleiki* í henni, hon er skemtilig og

vekur kæti hjá okkum. Sagnorðið at *stuttleika* er eisini vanligt at brúka um hetta sama og tað knýtir seg burturav at gamni og *stuttleika*. Tað merkir sum kunnigt at „halda sær ella onkrum at gaman“ ella at „styttta onkrum stundir“. At „*stuttleika* sær“ og „*stuttleikið* tykkum“ er vanligt at taka til og tá ið „ungdómurin *stuttleikar* sær við dansi og sangi“, heldur hann sær á gleimi.

Men orðið *stuttligur* nýtist tó ikki burturav at hava samband við skemt og gaman, men kann eisini merkja okkurt, ið hevur gleði við sær ella er hugaligt ella hugfarsligt eins og eitt dømi sum „tað var stuttligt, at tú komst“ lýsir, tí tá ið tað verður sagt, er tað ikki skemtið, ið er fremst í huganum, men heldur gleðin um at síggja tann, ið kemur. Á sama hátt er eitt „stuttligt arbeiði“ ikki endiliga skemtligt, men heldur hugaligt at fáast við.

Samheiti við orðið *stuttleiki* er orðið *skemtan*. Í tí liggur eisini, at tað er okkurt, ið havt verður at styttta sær stundir við, og tað kann setast í samband við lýsingarorðið *skammur*, sum jú merkir 'stuttur'.

Fittur

Eina mongd av orðum í máli okkara eiga vit í felag við onnur norðurlanda-mál, sum sjálvsagt hvørt í sínum lagi hava lagað orðini at heimamálinum í ljóði og reglum. Kortini kemur meira enn so fyri, at orð hava funnið inn í føroyskt, men ikki eru at finna í øðrum norðurlendskum málum.

Eitt tilíkt dømi er henta og gerandisliga orðið *fittur*. Mest sannlíkt er, at orðið er komið úr enskum og gongur aftur til enska orðið *fit*, sum bæði er til sum navnorð, sagnorð og lýsingarorð og sum m.a. merkir 'hóskandi; sum passar væl; dugnaligur; í góðum standi, frískur'. Orðið *fittur* hevur allarhelst nøkur hundrað ár á baki í føroyskum. Tað er t.d. at finna í tingbókum frá 17. øld.

Merkingarliga hevur orðið í føroyskum forkað seg nakað frá teirri upprunaligu merkingini, hóast grundmerkingin onkursvegna kann sigast at vera hin sama.

Lýsingarorðið *fittur* kann hava fleiri ymsar merkingar í føroyskum. Tað kann merkja 'dugnaligur, raskur', eitt nú tá ið vit siga, at *onkur er fittur í hondunum, hann var fittur til smíð, hon var fitt við nálini*. Tað kann eisini merkja 'dámiligur, fryntligur, vakur', t.d. *ein fittur drongur, ein fitt genta* og tosa vit um *eini fitt hús*, hugsa vit um 'eini nosslig, snotilig hús'. Í triðja lagi kann orðið *fittur* hava merkingina 'rættiliga stórur, nógvur, góður' o.s.fr. Sagt kann vera um ein, sum hevur verið á útróðri, at *hann hevur fingið fitt av fiski*, og um veður kunnu vit siga, at *tað er eitt fitt lot*. Onkur, ið t.d. eigur nógvar bókur, *eigur fitt av bókum*, og í staðin fyri langt strekki kunnu vit tala um *ein fittan tein*, t.d. *tað er ein fittur teinur at ganga*. Dømi eru eisini um, at *fittur* er partur í samansettum orðum, t.d. *eyðfittur, fótfittur, munnfittur, orðfittur* og *ófittur*.

Til eru eisini onnur orð av somu rót, t.d. lýsingarorðið *fittligur*, sum umframt merkingina 'rættiliga stórur, nógvur' el. til., t.d. *ein fittligur bátur*, eisini kann hava merkingina 'hóskandi, lættur, hugnaligur'. Um eitt lív, sum er uttan stríð og strev, kunnu vit siga, at *tað er eitt fittligt lív*, og siga vit, at *okkurt er fittligt at fáast við*, so er 'tað lagaligt at fáast við'. Avleitt av *fittligur* er hjáorðið *fittliga*. Og sagnorðið at *fitta* er skrásett hjá Jens Chr. Svabo við merkingini 'at hampa ella snøgga'.

Sum skilst hevur hetta enska lánorðið lagað seg sjáldsama væl at føroyskum bendingarliga, ljóðliga og ikki minst merkingarliga og tað hevur støðugt vunnið sær nýggjar merkingar, har ið tørvur hevur verið á tí, tí at vísa seg hevur tað ikki trokað onnur orð burtur.

Nýggja rottukanningin

Sjáldsamar loppur á føroyskum rottum

Eyðfinn Magnussen

EyðfinnM@setur.fo

lektari í lívfrøði,
Fróðskaparsetur Føroya

Jens-Kjeld Jensen

nolsoy@gmail.com

sjálvlærdur náttúru-
serfrøðingur, Náttúrugripa-
savnið/Søvn Landsins og
heiðursdaktari á Fróðskapar-
setur Føroya

Rotta eru helst ikki tann skapningurin, sum fólk ynskja sær sum gest. Í flestu førum gerast fólk bangin, tá tey fáa rottur í húsið, og vilja tí sleppa av við tær sum skjótast. Hóast flestu fólk vamlast við henda skapningin, so finnast tað tó fólk, sum gleðiliga taka í móti hesum rottum, sum tey so kunna nýta til vísindaligar kanningar. Høvundarnir til hesa greinina eru tvey tílík fólk.

Stóra rottukanningin

Í 2012 fór Fróðskaparsetrið, saman við Jens-Kjeld Jensen í Nólsoy og granskarum frá universitetinum í Keyptmannahavn, undir eina stóra kanning av føroyskum rottum. Kanningin hevði trý endamál. Kannast skuldi hvørjir parasittar liva á teimum føroysku rottunum. Staðfestast skuldi, um vandamikla bakterian *Leptosportira interrogans* var at finna í føroyskum rottum. Í triðju syftu skuldu DNA-kanningar kortleggja, hvaðani føroysku rotturnar hava sín uppruna, og um tað er genetiskur munur millum rottur ymsastaðni í Føroyum.

Fyrsta stigið var at savna rottur kring landið. Heitt var á fólk, sum høvdu fingið fatur á rottum, deyðum sum livandi, um at seta seg í samband við Fróðskaparsetrið, sum so kundi fáa rotturnar til kanningina. Tað eydnaðist at fáa hendur á tilsamans 95 rottum frá fólki í 10 bygðum og býum kring landið.

Kanningarnar um parasittar liva á teimum føroysku rottunum og um rotturnar eru fongdar við umrøddu vandamiklu bakteriuni eru nú lidnar, og úrslitini eru kunngjörd í altjóða vísindaligum tíðarritum. Tvær greinar eru higartil komnar: Ein í tíðarritinum „Norwegian Journal of Entomology“ og hin í tíðarritinum „Infectious Diseases“.

Úrslitini frá kanningunum

Nú tær fyrstu kanningarnar av føroysku rottunum eru lidnar, kann staðfestast, at tann vandamikla bakterian „*Leptospira interrogans*“ ikki finst í føroyskum rottum, og at bara tvey sløg av loppum og eitt slag av lús eru á føroysku rottunum. Hesir parasittar eru tó sera sjálðsamir, tí lúsín og tað eina loppuslagið eru ongantíð fyrr funnin í Føroyum.

Triði parturin av kanningini, sum skal greina hvaðani føroysku rotturnar hava sín uppruna og hvussu sambandið er millum rotturnar í Føroyum,

Mynd 1. Brúna rottan kom til Føroya í 1768

eru júst farin í gongd. Royndir eru sendar til Universitetið í Antwerpen í Belgia, har kanningarnar skulu gerast. Har er eisini ætlanin at kanna, um rotturnar í Føroyum møguliga eru berarar av ávísam sjúkum, eins og tær eru í øðrum londum. Úrslitið frá teimum kanningunum verður vónandi klárt um eitt ár.

Útbreiðsla av rottu í Føroyum

Rottan, sum í dag livir í Føroyum, er brúna rottan (*Rattus norvegicus*). Hon hevur sín uppruna í Asien, men er lutfalsliga nýggj í Føroyum, higar hon kom í 1768. Føroyska rottusøgan byrjar við einum skipsvraki, sum rak á land í Hvalba. Hetta var í mai í 1768. Talan var um norska skipið „*Kongen af Preussen*“, sum, ávegis frá Tróndheimi til Dublin í Írlandi, rendi á land á skotsku oynni Lewis. Vrakíð, sum var fult av rottum, rak til Føroyar og kom á land í Hvalba.

Við hesum vrakinum komu fyrstu brúnu rotturnar til Føroya. Rottan spjaddist skjótt kring landið. Longu eftir einum ári, vóru tær um alla Suðuroynna. Í 1769 vóru tær sæddar í Havn, og eftir einans tíggu árum, vóru tær komnar til Víkar og Saksunar. í 1776 komu tær til Eiðis, og høvdu longu trý ár seinni spjatt seg um alla Eysturoynna. Í 1779 komu tær til Sørvágs, og árið eftir vóru tær eisini í Miðvági. Í dag er rottan at finna á sjei av teimum 18 oyggjunum í Føroyum: Viðoy, Borðoy, Kunoy, Eysturoy, Streymoy, Vágum og Suðuroy.

Brúna rottan

Fullvaksin vigar brúna rottan 200-300 g. Tær 95 rotturnar, sum vit kannaðu, vigaðu millum 40 g og 468 g. Kroppurin er 20-30 cm til longdar og halin 17-23 cm. Miðal livialdurin á rottu er 1½ ár. Rottan gerst longu kynsbúgvín eftir trimum mánaðum. Hon gongur kviðin í 22 dagar og leggur so 6-12 ungar, sum hvør viga eini 5 g. Rottan leggur

Mynd 2. Brúna rottan spjaddist skjótt kring landið, og er í dag at finna á sjei av teimum 18 oyggjunum í Føroyum. Reyðu prikkarnir á kortinum vísa tær 10 bygdirnar, har tær 61 rotturnar eru fingnar, sum vórðu kannaðar fyri parasittar.

Mynd 3 og 4. Eitt sjálðsamt slag av loppum á føroyskum rottum er slagið „*Ctenophthalmus nobilis*“. Støddin á hanninum er 2,4 mm (vinstrumegin) meðan honin er 2,8 mm til longdar (høgrumegin). (Myndir: Una Matras)

3- 5 ferðir um árið. Soleiðis kann ein einstøk rotta eftir einum ári gerast til einar 860 rottur.

Rotta hevur harðar og hvassar tenn og kann gnaga seg gjøgnum múrsteinar, aluminium, sink, plastikk og træ. Tær eru virknast í myrkri og liva mest undir jørð, eitt nú í kloakkum og holum, sum tær grava, og tí síggja vit tær ikki so ofta. Tær grava sjáldan djúpari niður enn 60 cm, men kunnu tó grava seg upp úr kloakkum, sum eru 8 m niðri. Um summarið eru tær spjaddar runt um í náttúr-uni, men koma at húsum um veturin.

Rottan er bæði sterk og fim. Er holið størri enn 20 mm, kann hon krúpa í gjøgnum. Rotta kann lyfta ristir, sum viga 1,2 kg og kann klatra upp eftir

Mynd 5. Fyri at kanna hvørjir parasittar eru á teimum deyðu rottunum, koyrir Jens-Kjeld Jensen fyrst rotturnar í „bað“. Her verður skinnið vaskað við flógvum sápuvatni, so dýr, sum møguliga eru í skinninum, losna og verða skolað út í vatnið. Aftaná verður vatnið sílað ígjøgnum eitt fínmeskað net, har dýrini, sum vóru á rottuni, verða sálðað frá. Aftaná verða tey kannað undir sjóneyku fyri at finna fram til, hvørji sløg talan er um.

loddrøttum veggjum. Tær kunnu leypa 75 cm beint uppeftir, 1,2 m vatnrætt og 2 m út frá, á skák niðureftir. Rottan er eisini óførur svimjari. Ein rotta, sum var merkt á einari oyggj í Nýsælandi, var funnin aftur á aðrari oyggj 400 m burtur, hagar hon hevði svomið.

Svarta rotta

Svarta rottan (*Rattus rattus*) hevur eisini livað í Føroyum fyrr í tíðini, men hon doyði tó út aftur. Hon kemur tó higar av og á, serliga við russiskum fiskiskipum, sum liggja við kai í Føroyum. Svarta rottan krevur tó heitari veðurlag, enn brúna rottan. Føroyska veðurlagið er ov kalt til at hon kann leggja úti, og tær rotturnar, sum av og á koma higar, doyggja tí útaftur, tá ein tíð er farin.

Rottuloppur

Av teimum 95 rottunum, sum vórðu savnaðar í Føroyum, vórðu 61 kannaðar fyri parasittar.

Vit funnu tilsamans 71 loppur og tvær lýs. Tá loppurnar vórðu kannaðar nærri undir mikroskopi, vísti tað seg, at talan var um tvey ymisk sløg. Tað eina slagið, *Nosopsyllus fasciatus*, er ein vælkend rottuloppa, sum er vanlig á rottum aðrastaðni kring um í heiminum. Eisini hjá okkum er hon vanlig og varð funnin á 78% av teimum 23 rottunum, sum vóru fongdar við loppum. Hon er tí kanska ikki so áhugaverd hjá granskarum.

Nýtt sjálðsamt loppuslag funnið í Føroyum

Hitt loppuslagið, ið nevnist *Ctenophthalmus nobilis*, var harafturímóti sera áhugavert, bæði tí tað ongantíð fyrr er funnið í Føroyum, og eisini tí, at Føroyar eru bæði tað norðasta og vestasta landið í Evropa, har hetta loppuslagið higartil er funnið.

Men tað, sum er uppافتur áhugaverdari er, at eitt loppuslag er í Føroyum, sum annars ikki er so vanligt um okkara leiðir. Útbreiðslan av hesum loppu-

Mynd 6. Føroysku rotturnar skulu nýtast til tríggar ymiskar kanningar. Her taka Tina Ziska og Eyðfinn Magnussen nýruni úr eini rottu fyri at kanna, um hon hevur tað vandamiklu bakteriuna „*Leptosportira interrogans*“. Eisini verður kannað, hvørjir parasittar liva á rottunum og royndir verða tiknar til DNA-kanningar, sum skulu kortleggja, hvaðani føroysku rotturnar hava sín uppruna, og um tað er genetiskur munur millum rotturnar ymsastaðni í Føroyum.

slagnum er miðsavnað í Vesturevropa. Loppan er vanlig á smáum súgdýrum í Stórabretlandi, og er eisini funnin í Frankaríki, Spania og Sveis, men er ongantíð funnin í Skandinavia ella Íslandi. Hetta loppuslagið var heldur ikki at finna á kelidýrum ella tindasvínunum í Týsklandi, hóast granskarar har hava leitað eftir henni.

Hóast hetta loppuslagið ongantíð fyrr er funnið í Føroyum, so vísti tað seg tó at vera sera vanligt á føroysku rottunum, og vórðu funnar á nærum helminginum av teimum 23 rottunum, sum høvdu loppur. Millum ein og 14 loppur vóru á hvørjari rottu, og tilsamans funnu vit 30 av hesum sera sjálðsama loppuslagnum.

Tvey undirsløg

Aðrastaðni býta granskarar hetta loppuslagið upp í tvey undirsløg, sum á latíni vera kallað „*Ctenophthalmus nobilis nobilis*“, meðan hitt undirslagið verður nevnt „*Ctenophthalmus nobilis vulgaris*“. Tað kann vera trupult at kenna mun millum hesi bæði sløgin, men tað, sum er sera áhugavert við nýggju kanningin er, at á føroysku rottunum funnu vit bæði hesi sjálðsomu undirsløgin.

Umframt tey bæði umrøddu loppusløgini, funnu vit eisini eitt lúaslag, „*Polyplax spinulosa*“, sum heldur ikki er funnið í Føroyum áður. Sostatt hevur kanningin av føroysku rottunum avdúkað tvey nýggj djórasløg, sum vit als ikki vistu av livdu í Føroyum.

Hvat kunnu vit brúka tað til?

Hvat kunna vit so brúka hesa nýggju vitanina til? „Er hetta ikki tað reina tvætl“, eru tað uttan iva fleiri sum hugsa. At vaksni menn ganga runt og fjasast við tilíkt, annar teirra enntá fyri almenna løn. Men heilt uttan týdning er tað tó ikki, tí fundurin av hesi nýggju loppuni, „*Ctenophthalmus nobilis*“, gevur okkum ábendingar um, at í øllum fòrum nakrar av teimum føroysku rottunum eru komnar higar úr Stórabretlandi, og tað hava vit ikki vitað fyrr.

Áðrenn vit tó kunnu vera heilt vís í, hvaðani føroysku rotturnar hava sín uppruna, mega vit bíða eftir úrslitunum frá DNA-kanningunum, sum nú verða gjørdar í Antwerpen, tí hesar fara vónandi geva okkum eitt fullgreitt svar upp á tann spurningin.

HEIMILDIR

1 Bloch. D. og E. Fuglø (1999). Villini Súgdjór í Útnorðri. Føroya Skúlabókagrunnur. Tórshavn. 216 pp.

2 Jensen, J-K. og E. Magnussen (2015). Occurrence of fleas (Siphonaptera) and lice (Phthiraptera) on Brown rats (*Rattus norvegicus*) on the Faroes Islands. Norwegian Journal of Entomology 62, 154-159.

3 Jensen, P. og Magnussen, E. (2015). Is it too cold for *Leptospira interrogans* transmission on the Faroe Islands? Infectious Diseases. 48 (2): 156-160.,

4 Palma. R. L. og Jensen. J-K. (2005). Lice (Insecta: Phthiraptera) and their host associations in the Faroe Islands. Steenstrupia 29 (1). 49-73.

5 Smit. F. G. A. M. (1955). Two new subspecies of fleas (Siphonaptera) from the British Isles. Transactions of the Royal Entomological Society of London 107. 341-356.

6 Svabo J.C. (1976) Om firfødde dyr. Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782. Selskabet til Udgivelse af Færøske Kildeskrifter og Studier, 1959, Copenhagen. 497 pp.

7 Trolle. L. og Jensen. J-K. (2001). The Fleas (Siphonaptera) of the Faroe Islands. Frøðskaparrit 48. 135-144.

Norskar bókmentir í tíðini kring grund- lógina í 1814

Vár í Ólavsstovu

Vario@setur.fo

adjunktur í móðurmálsnáms-
frøði á Fróðskaparsetri Føroya
– Námsvísindadeildini

Friðurin í Kiel í 1814 bar í sær, at Noreg fekk sína egnu grundlóg. Aðrastaðni í Evropa var romantikkurin høvuðsorsøk til, at økt tjóðartilvit sást aftur í bókment-unum og listini, og soleiðis var eisini í Noregi, men grundlógin frá 1814 var byrjanin og ikki úrlitið av øktum tjóðartilviti. Tískil skulu vit fram til 1830árini, áðrenn bókmentirnar týðiliga verða ávirkaðar av romantikkinum. Norðmenn vórðu við øðrum orðum tveittir út í sín tjóðskap av ytri umstøðum, og teir tóku av. Fyrstu stigini vóru merkt av uppgerð við danir og ósemju um samveldið við Svøríki. Hóast norsk grundlóg var skriv-
að og tjóðin og fólkaræðið hevði fingið sín lógarkarm, gingu nøkur ár, áðrenn tjóðartilvitið sást aftur í mentanar- og bókmentarákinum.

Ormurin langi ein støðulýsing?

Kvæðið Ormurin langi eftir Sjóvarbóndan kann óbeinleiðis í sínum lýsingum av høvuðspersónunum í kvæðinum vera eitt íkast til, hvat hann helt um politisku støðuna í Noregi. Vit vita við vissu, at Ormurin langi er yrktur undan 1819, og í Føroya kvæði stendur í innganginum, at hugsast kann, at kvæðið er yrkt um tað mundið, tá ið Napoleonskríggjið er í ferð við at breiða seg inn í Oyrarsund fyrstu árin í 19. øld., t.e. at tann politiska støða, sum valdaði í tíðini kring 1814, væl kann hava havt sína ávirkan á, hvussu søguligu kongarnir í Noregi, Svøríki og Danmark verða lýstir í kvæðinum.

Sambært kvæðinum er heilt greitt, at Ormurin langi varð smíðaður í einari glæsiligari forntíð, tí stevnini og skjöldurin, sum hekk í toppinum, eru forgylt og seglini eru silkireyð.

Í ørindi 41 stendur:

„Allir sóu tá Ormin koma,
allir undrast á hann,
av silki vóru seglini,
og stavnur í gulli rann“.

Her skortar ikki ríkidømi og stórbæri, men hetta er fortíð, og víkingakongurin Ólavur Trygvason stendur fyri falli, eins og danska valdið og táverandi kongurin í Noregi gera tað. Ólavur verður lýstur sum stórmenni, men hansara tíð er ein farin tíð, og Eirikur jallur, sonur Hákon Jall, fær hevnd yvir pápa sín, sum av svikaráðum varð dripin av træl-inum Karker. Søguliga er Eirikur jallur av ætt, sum er væl í øgn við danir og hevur havt sítt vald orsakað av teimum, so tað skal ikki tulkast sum ein uppgerð við danir ella niðran av teimum. Men lýsingin av dønum í kvæðinum er greitt merkt av „látursgerð“; teirra dirvi liggur mest í munninum. Eirikur jallur sigur í sinnismuni, eftir at hava hoyrt danska og svenska kongin tosað um, at teir síggja Ormin langa, at

„*Annað krevt enn orðabrask
teir noregsmenn at vinna*“ (ør.39).

Í ørindi 51 verður sagt, at
„*Reddir eru danskir menn
mót norðmonnum at ganga,
betri var teim heimi at verið
tann fuglaflokk at fanga*“.

Um svíar verður í ør. 52 sagt:
„*Betur kunnu Svøríkis menn
teim offurbollum strúk
enn at nærkast okkum so,
at blóðugt svørð skal rúka*“.

Her kemur greitt til sjóndar, at hvørki danir ella svíar eru høgt í metum, meðan Eirikur jallur er tann sanna hetjan, sum vinnur á einari aðrari stórari hetju, Ólavi kongi. Viðkomandi fyri hugburðin til dana og svía kong er, at Ormurin langi er yrktur í tíðarskeiðinum, tá ið Noreg fær sína grundlóg og fer úr danska ríkinum í eitt samveldi við svíar. Persónligu eginleikar Eiriks jals kunnu væl tulkast at umboða norska fólkið, sum tekur fjarstöðu bæði frá Danmark og Svøríki. Persónslýsingin av Eiriki og dana og svía kongi kann í hvussu er sigast at vera litað av teimum konfliktum, sum eru ráðandi í hasi tíðini. Hvørki norsk kongurin, svíar ella danir hava tað dirvi og áræði sum Eirikur jallur, og í tí liggur ein vissur hugburður til, at tað er norska

fólkið ella tey, sum eru í andstöðu til norska kongin, sum í 1814 er dani, sum verða framhevjað sum hetjur.

Spírandi tjóðskaparkensla millum norðmenn í Keypmannahavn

Spírandi tjóðarkenslan hjá norðmonnum kom til sjóndar hjá yrkjarum, sum vóru partur av Det norske selskap, sum var stovnað í Keypmannahavn í 1772. Hesin høvundaskari skrivaði eitt breitt úrval av tekstum, drykkivísingum, fólkalívsmýndum, sálmu-um og hátíðarligum syrgileikum – lutvíst við tjóðarsøguligum evnum. Ein av kendastu fosturlands-sangunum frá hesum tíðarskeiðinum er skálsangurin: „*For Norge, Kiempers Fødeland*“, sum Claus Nordahl Brun hevði yrkt. Brun var prestlærdur og gjørdist seinni biskupur í Bergen (1804). Sangurin er frá ársskiftinum 1771-72, og í honum kemur greitt til sjóndar ein tjóðskaparkensla, har dreymurin um frælsið er frammarlaga. Fyrsta ørindið í skálsanginum ljóðar soleiðis:

„*For Norge, Kjæmpers Fødeland,
Vi denne Skaal vil tømme,
Og naar vi først faae Blod paa Tand,
Vi sødt om Frihed drømme;
Dog vaagne vi vel op engang
Og bryde Lænker, Baand og Tvang;
For Norge, Kjæmpers Fødeland,
Vi denne Skaal udtømme!*“.

Sangurin gjørdist ein av fremstu fosturlandsangun-um hjá norðmonnum í Keypmannahavn og var illa móttikin av donsku makthavarunum. Tað kemur greitt til sjóndar í vísuni, at frælsið ikki einans eigur at vera ein dreymur. Hon leggur upp til, at norðmenn einaferð fara at vakna og bróta leinkjur, bond og tvingsil.

Mynd 1. Upplýsingar-tankin fær í 1700-talinum týðandi ávirkan eisini í donsk-norskum andslívi og tann fremsti høvundurin – bæði í Noregi og í Danmark - í hesum tíðarskeiðinum er bergensarin Ludvig Holberg (1684-1754). Hann verður framvegis nógv framfördur á leikpalli og skaldskapur og ritroyndir hansara hava framvegis ein aktualitet, sum ger Holberg til ein klassikara av teimum heilt stóru. Eisini í Føroyum hava leikir hansara verið nógv framfördir. Svabo, sum gjørdi sínar ferðir til Føroya í 1781-82 at lýsa land og fólk, sigur frá, at í Tórshavn hava tey spælt Politiska kannustoyparan (1722) og Ellivta juni (1723) eftir Holberg.

Mynd 2. Claus Nordahl Brun hefur havt týðandi leiklut fyrir norskan tjóðarsamleika og verður ofta samanborin við Bjørnstjerne Bjørnson.

Det norske Selskab uppløyst

Det norske Selskab varð uppløyst í 1813, tí politísk áhugamál hövdu skúgvað skaldskapin til viks. Hetta er ein góð mynd fyrir tað, sum hendi í Noregi um hetta mundið, at lítið av týdning kom út av skaldskap, sum var skrivaður av norðmonnum, og tað eruttan iva eitt dømi um, at tjóðartilvitið ikki enn hevði fingið ein skaldsligan pall.

Í bókmentasøguligum framsetingum av norskum tjóðarsamleika hefur *Claus Nordahl* Brun havt ein týðandi leiklut og verður ofta samanborin við Bjørnstjerne Bjørnson. Nýggjari gransking hefur tó lagt størri dent á mótsetningarnar í skaldsligu og polemisku tekstunum hjá honum og hefur tikið fram, at trongdin hjá honum at hevja seg tjóðskaparliga er ikki tað, sum seinni er sett í samband við tjóðskap, men skal heldur fatast sum patriotisma: eitt skerpað tilvit um røtur og regionalt tilknýti og stoltleiki av norskum sereyðkennum og norskari søgu. Tjóðskapur sum tilvit og mentalitetur er so ungt hugtak her í byrjanini av 1800-talinum, at vit skulu fram til 1830-árin, áðrenn vit veruliga kunnu tosa um eitt tjóðartilvit, sum sæst aftur í evnisvali og máli í norskum bókmentum og mentanarlívi.

Wergeland og 17. mai

Henrik Wergeland, sum var ein av fremstu tjóðskaparmonnunum, verður sagdur at vera faddur at 17. mai. Hann gjørdist einans 37 ár, men hann var sítt stutta lív sera virkin sum tjóðarbyggjari. Hann var skald, men eisini søgumaður, politikari, tíðindamaður, fólkaupplýsingarmaður, málfrøðingur, botanikari og teologur. Hann ferðaðist kring um í Noregi og hjálpti til at byggja upp fólkabókasøvn, og hann gjørdist í stóran mun ein undanmaður í rættsskrivingararbeiðinum og fyri Knud Knudsen

(1812-1895), sum var ein av nýskaparunum av norsklærugreinini og var lærari á Kristiania Katedral-skole frá 1846-1880. Um málskoðan og hugsan Knudsens um norsklærugreinina eitt annað kann sigast, at tað er nyttuhugsanin, fólkaræðistankin og ikki minst tjóðskapur, sum standa frammarliga. Fyri hann var málið amboð til hugsan.

Venda vit aftur til Wergeland í hesum samanhangi, er tað gott dømi um fjóltáttaða virksemi hansara, at hann í 1844 saman við Niels J. Wessel Berg gav út „Læsebog for den norske Ungdom“. Somuleiðis kann sigast, at hann í sínum mentanarliga og málsliga loysingarstríði frá Danmark ynskti eina norskan av málinum við at taka orð úr ymsu málførunum. Kendasta grein hansara um málmenningina í Noregi er greinin „Om norsk Sprogreformation“ frá 1832.

Í 1844 gjørdist Wergeland álvarsliga sjúkur, men helt kortini fram at skriva. Nakrar av best kendu yrkingum hansara „Til Foraaret“, „Til min Gyldenlak“ og „Den smukke Familie“ vórðu yrktar á deyðastrá í 1845. Hesar yrkingar eru sermerktar av natúrlýrikki og sálarkveiking, og tað er heilt greitt, at vakurleiki náttúrunnar og strembanin eftir at varðveita lívið sæst týðiliga í fyrsta ørindi í yrkingini:

„Til foraaret“:
*O Foraar! Foraar! red mig!
Ingen har elsket dig ømmere end jeg.*

Víðari verður sagt í yrkingini:

*[...] Vidn, gamle Træ,
hvem jeg har dyrket som en Guddom
og hvis Knopper jeg hvert Foraar
har talt ivrigere end Perler!*

*Vidn Du, som jeg saa ofte har omfavnet
med en Sønnesonssøns Ærbødighed
for sin Oldefader.
Ah ja, hvor tidt har jeg ikke ønsket
at være en ung Løn
af din udødelige Rod
og at blande min Krone med din!*

*Ja, Gamle, vidn for mig! Du vil blive troet.
Du er jo ærværdig som en Patriark. [...]*

Sum tað greitt kemur til sjóndar í hesum yrkingarbroti, hoyrir Wergeland bókmentasøguliga heima í romantikkinum. Virðing hansara fyri fortíðini, ættini og stórbæru náttúruni er so merkt av panteismu, at fyri yrkjara-egið verður náttúran nærum gjørd til lagnu og eina symbiotiska lívstreyt. Hóast romantikari, so er hansara hugmyndafrøði merkt av upplýsingartíðini í 1700-talinum og tjóðskaparhugtakið er skylt við hugmyndafrøðina í fronsku kollveltingini frá 1789 um frælsi, javnað og brøðralag. Hóast svensku myndugleikarnir hildu lítið um at hátíðarhalda 17. mai sum tjóðardag, hevði tað stóran týdning fyri Wergeland, at hesin dagur var hátíðarhildin og sjálvt á deyðastrá stóð 17. mai frammarliga í huganum. Hann skrivar m.a. til faðirin 17. mai 1845:

Jeg tilstaaer, at jeg i en lang Række af Aar aldrig har kjedet mig som paa den 17de Mai, fordi man partout, og Jeg isærdeleshed, skulde være glad og trække om hele Dagen i stramt Kostume i idelig Bevægelse og endelig fordi man ikke kunde undgaee at tage ind en maadelig Mængde Spirituosa.

Og dog har jeg idag viist mig ret som en uforbederlig 17 Mais-Gast, idet jeg, for paa en een Maade at tvinge Eidsvollingerne til altid at feire Dagen, netop idag skjænker Præstegjeldet min Sølvpokal [...] Nu vil den gjøre Nytte og Navnet Wergeland vil ikke døe i Bygden. Den er idag sendt Tønsager som Ordfører; men det er mit og hans Ønske, at Du vil kalde til dig Viceordføreren med øvrige Formænd og overrække dem Gaven.

Du kan da ved samme Leilighed sige:
„Min Henrik staaer neppe over; men han gaaer sin Gud imøde som en Helt; thi han bringer Ham det ærlige Hjerte tilbage, der blev nedlagt i hans Bryst, fuldt af ufordærvede, kun for denne Verden, hvor man saa let støder an, for stærke Følelser. Hans Daarskaber skrive sig fra, at dette var Tilfælde med hans bedste.“

Hetjoretorikkurin er týðiligur. Sjálvt um hann her er illa sjúkur, so gongur hann fattur inn í deyðan sum ein tjóðarinnar stríðsmaður og við einum ynski um, at Wergeland-navnið ikki má doyggja.

Henrik Wergeland livdi stutt, men er týðningarmikil fyri norskan tjóðarsamleika og serliga 17. mai hátíðarhaldið. Skulu vit taka aðrar hövundar fram úr samtið Wergelands, so eru tað Johan Sebastian Wellhaven og systir hansara Camilla Collett, sum tó skrivar væl seinni og leggur seg tættari at nýbrotinum í norðurlandskum bókmentum enn at tjóðarromantikkinum.

Hart stríð millum mótsetningar

Tað er trupult at tosa um Wergelanduttan at tosa um Johan Sebastian Wellhaven. Teir vóru týðandi mentanarpersónar í norskum mentanarlívi og vóru týðandi tjóðarbyggjarar í tíðini, tá ið tjóðin enn var ung, men teir vóru somuleiðis stríðandi mótsetningar og teirra stríð og ósemja var hørð og fór fram í almenninginum og verður nevnt „mentanarkriggið“. Wellhaven var tann lærði bókmentamaðurin; hann byrjaði at lesa til prest í Kristiania, men skifti yvir til bókmentir og heimspeki. Hann gav út 5 yrkingasøvn, og stíllur hansara var klassiskur við strongum reglum fyri vakurleika og harmoni. Í yrkingini „Digtets Aand“ síggja vit greitt hansara poetisku leiðreglur, og tað vísir greitt andaliga størleikan, sum sambært Wellhaven liggur í skaldsligu kjarnuni, og tað er eingin ivi, at fyri hann er skaldsligi íblásturin gudaborin. Tað kemur greitt til sjóndar í hesum broti:

*Af Sprogets strenge Bygning,
Af Tankeformers Baand,
Stiger en frigjort Tanke,
Og den er Digtets Aand.
Den boede i Sjelen,
Før Strofens Liv blev til,
Og Sprogets Malm er blevet
Flydende ved dens Ild. [...]*

Fólk kring Wellhaven vórðu nevnd „Intelligenspartiet“ og viðhaldsfólk Wergelands „Patriotene“. Wellhaven hevði ein danskan/evropeiskan sjónarring og helt, at norsk mentan og bókmentir skuldu taka sítt støði í teimum felags donsku-norsku bókment-

Mynd 3. Wergeland hevði sera stóran týdning fyri 17. mai haldið og á deyðastrá gav hann eidsvollingum eitt silvursteyp, sum hann ynskti skuldi vera til minnis um Wergeland ættina.

Mynd 4. Camilla Wergeland, seinni Collet, hevði tætt samband við Wellhaven, tey kjakað-ust um heimspekilig evni í tíðini og høvdu nógv intellektuelt í felag, men sambandið teirra millum kundi hvørki vera alment ella menna seg til meira, tí ósemjan millum familjurnar var so stór.

unum. Patriotarnir hinvegin vildu byggja sína mentan og bókmentir á tann skaldskap, sum livdi millum fólkið og á einum máli, har norskar dialektir fingi sítt pláss. Teir stríddust fyri at loysa seg frá danska mentanararvinum. Beiska stríðið millum báðar partar kemur greitt til sjóndar í yrking, sum Welhaven yrkti til Wergeland: *Hvorlænge vil Du rase mod Fornuften?*

*Hvorlænge svinge Donquixotisk Spær?
Seer Du da ei, din Sværmenom i Luften,
er kun en Dalen mod et bundløst Kjør?
For Sol Du tager Sumpens Metheorer,
en Øgle er den Pegasus Du sporer.*

Asbjørnsen og Moe týðandi tjóðarbyggjarar
Romantiska rákið í Evropa vakti áhugan fyri fólka-minnum og soleiðis var eisini í Noregi. Munnligu mentirnar og málið hjá fólkinum vóru hildin at vera týðandi dýrgripir og fortreyt og grundarlag undir tjóðini. Romantikkurin, tjóðartilvitið og tankin um serstöku tjóðina ganga hond í hond. Í Noregi sást øka tjóðartilvitið um 1830-árin aftur í stórum áhuga fyri dialektum og fólksligum frá-

Mynd 5 og 6. Asbjørnsen og Moe savnaðu inn norsk fólkaævintýr og úrslitið kom út í heftum frá desember 1841. Hetta var stórhending í norskum andslívi.

søgnum. Vit kenna øll ævintýrini hjá Asbjørnsen og Moe, sum bæði vóru ein mynd fyri andan í samtíðini, at fólkið sat inni við stórum dýrgripum við sínum søgum, og tekin um økt tjóðartilvit, har ævintýr og sagnir, sum munnliga høvdu verið søgd frá ættarliði til ættarlið, komu til heiður og æru í bókaverkum. Evropeiskur mentanararvur lagaður til í fleiri ættarlið av frásøgufólkum við jørðildi í norsku fólkamentanini gjørdist til fleiri søvn av ævintýrum til stóra gleði fyri uppvaksandi ættarliðið. Tað er eingin ivi um, at ævintýr Asbjørnsens og Moes hava havt ein týðandi tjóðarbyggingarleiklut. Peter Christen Asbjørnsen byrjaði miðskeiðis í 1830-árunum at savna inn ævintýr og sagnir, og samstarvið við Jørgen Moe byrjaði í 1837. Úrslitið av teirra innsavningarferðum var *Norske folkeeventyr, samlede ved P. Chr. Asbjørnsen og Jørgen Moe*, og tey vórðu givin út í heftum frá desember 1841. Tað var ein stórhending í norskum andslívi, sum vakti ans víða um. Meginreglan var „sig frá soleiðis sum fólkið sigur frá“. Greiði heimligi dāmurin kemur til sjóndar í einum ævintýri sum: „Det var engang tre bukker som skulle gå til seters og gjøre seg fete, og alle tre så hette de Bukken Bruse. På veien var det en bro over en foss, som de skulle over, og under den broen bodde et stort, fælt troll, med øyne som tinn tallerkener, og nese så lang som et riveskaft“. Bæði í myndamáli og staðseting síggja vit eyð-kenni úr norskum umhvørvi og náttúru og málið er tað heimliga bygdamálið. Í endanum, sum vit

øll kenna so væl, kemur heimliga idealið fram: at bukkarnir skulu á „sæteren“ fyri summaríð at eta seg feitar. Eftir at tann størsti bukkurin Brúsi hevur dripið trøllið, „så gikk den til seters. Der ble bukkene så fete, så fete at de nesten ikke orket å gå hjem igjen, og er ikke fettet gått av dem, så er de det ennå“.

Málstrev og málstríð
Málmaðurin Ivar Aasen hevur havt grundleggjandi týdning fyri norska málið. Hann var bæði mál-granskari og yrkjari, og hann skrivaði somuleiðis ein hóp av fólka-minnum niður. Grundarlagið undir tí máli, sum Aasen skapti, vóru norsku dialektirnar. Hann ferðaðist kring landið og savnaði inn orð og fólka-minni. Í 1836 skrivaði Aasen eina ætlan um eitt sjálvstøðugt skriftmál, sum skuldi avloysa tað danska, sum var skriftmálið í Noregi um tað mundið. Skriftmál Aasens, sum bygdi á bygdamálini, kom at verða grundarlag undir norskum mentan-arlívi, men eisini byrjanin til máljak og málstríð í Noregi, har mótparturin helt fast við at taka støði í danska málinum. Hetta málstríð var bæði umfatandi og drúgt og vónleyst at lýsa í fáum orð-um, men týdningur Aasens bæði fyri mál og ment-an kann ikki undirmetast.

Bjørnson og Ibsen
Tað ber ikki til at tosa um norskar tjóðarbygging-ingarbókmentir uttan at nevna Bjørnstjerne Bjørn-son og Henrik Ibsen. Hóast teir ikki vóru føddir, tá ið Norska grundlógin varð gjørd, hava bæði Bjørnstjerne og Ibsen skrivað sín fyrsta skaldskap í einari tjóðarromantiskari siðvenju. Brand og Peer Gynt munna vera teir kendastu hjá Ibsen frá hesum tíðarskeiðinum. Peer Gynt, sum berjist við yvir-

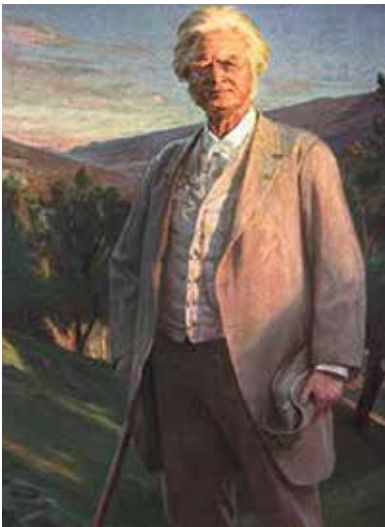
Mynd 8. Ivar Aasen var bæði málfrøðingur og skald. Málið Aasen skapti, „landsmål“, hevði røtur í bygdamálinum og var í andstöðu til „riksmål“, sum hevði sína fyrimynd í donskum.

natúrligar verur og leitar eftir sínum samleika, er kendur millum føroyingar og hevur verið nakrar ferðir á palli í Føroyum. Bjørnstjerne Bjørnson var bæði vinur og rivalur við Ibsen, og báðir gjørdust serliga virknir í modern-aða nýbrotinum í norðurlenskum bókmentum. Bjørnson tók virknari lut í heimliga kjakinum, meðan Ibsen ferðaðist á evropeisku leikpallunum við sínum sjónleikum, har serliga Nora, sum rýmdi frá manni og heimi, gjørdist tann kendasti og mest kontroversielli. Sum nevnt luttók Bjørnson virknari í mentanarlívinum heima í Noregi, og hann var serliga virkin í kjakinum um bókmentir og politikk og fekk orð á seg sum tjóðarskald. Hann hevur skrivað norska tjóðsangin, sum greitt dyrkar norska náttúru og stórbæri og er ein sterk mynd til heiðurs fyri norska fólkið, náttúru og søgu.

Modernaðar norskmæltar bókmentir hava sína byrjan í norskum tjóðartilviti og norskari tjóðar-bygging við grundlógini frá 1814 sum einum týð-andi marknasteini. Mál, fólka-minni, siðvenja og mentan eru týðandi umrøðuevni í tíðini kring norsku grundlógina og hesi evni hava givið sjónlig afturljóð í norskum bókmentum og mentanarlívi síðani.

Mynd 9. Henrik Ibsen gjørdist mest kendur sum virkin kjakhøvundur í modernaða nýbrotinum, men fyrstu tekstir hansara bóru týðiligan dām av tjóðarromantiskari siðvenju.

Mynd 10. Bjørnstjerne Bjørnson yrkti norska tjóðsangin, sum greitt dyrkar norska náttúru og stórbæri. Hann var virkin í kjakinum um bókmentir og politikk og fekk orð á seg sum tjóðarskald.

Fuglateljidagurin

Global Big Day

Súla.
Mynd: Hans Eli Sivertsen

Fyri aðru ferð skipaði eBird 14. mai 2016 fyri altjóða fuglateljidegnum *Global Big Day*. Henda dagin vórðu fleiri enn 6500 fuglasløg skrásett kring allan knøttin. 12 færoyskir fuglaskoðarar vóru við til at eygleiða og skráseta fuglar í Føroyum. Teir sóu tilsamans 63 fuglasløg 14. mai. Onkur skrásetti ikki færri enn 53 sløg, ein annar sá 44 og ein triði 41. Kortini varð einki nýtt fuglaslag skrásett í Føroyum henda dagin.

eBird er ein online skipan, sum fuglaskoðarar kunnu nýta til at boða frá og halda skil á eygleiðingum. Tú finnur eBird á síðuni <http://ebird.org>.

eBird er gjørt av Cornell University, og dáturnar verða m.a. brúktar til gransking. Tínar eygleiðingar verða savnaðar í eini størri heild millum økir og lond, og soleiðis kunnu allir fuglaskoðarar gerast eitt heimsfevnandi netverk. Í longdini kunnu dáturnar læra okkum um útbreiðslu og tøl av fuglastovnum, og hvussu veðurlag og annað ávirka lokala og globala útbreiðslu.

Føroyar kunnu veita eitt týðningarmikið ískoyti til vitan um støðuna hjá fuglum í Norðuratlantahavinum.

Myndirnar her eru bæði gamlar og nýggjar.

Kelda: Føroya Fuglafrøðifelag / faroenature.net

Bringureyði.
Mynd: Janus Hansen

Bókígða.
Mynd: Hans Eli Sivertsen

Grágæs

Silkihegri.
Mynd: Silas Olufson

Turkadúgva. Mynd: Rodmund á Kelduni